

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

« MALİYYƏ » FAKÜLTƏSİ

« BANK İŞİ » KAFEDRASI

Əlyazması hüququnda

« İslam Bank Modeli inkişafında yeni meyillər »

Mövzusunda

BURAXILIŞ İŞİ

İstiqamətin şifri və adı: İİM010000

Maliyyə

İxtisasın şifri və adı: İİM010003

Maliyyə

Qrup:

606

Tələbə:

Abdullayeva Aysel İlqar

Elmi rəhbər:

i.e.d. prof. Z.F.Məmmədov

Kafedra müdiri:

i.e.d. prof. Z.F.Məmmədov

BAKİ - 2015

MÜNDƏRİCAT

Giriş	3
Fəsil 1. İslam maliyyə modelinin nəzəri fəlsəfi əsasları	7
1.1. İslam maliyyəsinin tarixi inkişafı	7
1.2. İslam bankçılığın iqtisadi fəlsəfəsi	24
Fəsil 2. İslam bankçılıq fəaliyyətində yeni meyillər	34
2.1. İslam bankçılıq fəaliyyətinin müasir vəziyyəti	34
2.2. İslam İnkişaf Bankının strukturu və layihələri	47
2.3. Azərbaycanda İslam Bank fəaliyyətinin formalaşması və inkişafı problemləri	53
Fəsil 3. İslam Bank İnstitutlarının fəaliyyətində yeni istiqamətlər	65
Nəticə	76
İstifadə olunmuş ədəbiyyat	79
Xülasə	81

Giriş

Ölkəmizdə son illərdə müşahidə olunan iqtisadi inkişafın davamlılığını təmin etmək üçün cəmiyyət tərəfindən müasir iqtisadi proseslərin, nəzəriyyələrin və modellərin mükəmməl öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dünya mədəniyyətinin ən möhtəşəm nailiyyətləri hesab olunan və mənəvi-əxlaqi dəyərlərin ən parlaq nümunəsi olan İslam dini, eyni zamanda bəşəri elmlərin öyrənilməsində olduqca tutarlı vasitədir. İslam dininin ilkin çağırışlarından biri insanları cəhalətdən qurtulub düşünməyə, təfəkkür etməyə, elmə yiyələnməyə dəvət etmək olmuşdur. Məhz əql, elm və düşüncə üzərində qurulan dünyagörüşü və bu dünyagörüşü üzərində qurulan həyat tərzini insanı çaşqınlıqlardan qoruya və onun sağlam həyat tərzinə zəmin ola bilər. Elmə yiyələnmək, biliklər əldə etmək, düşünüb-daşınmaq çağırışı həm Qurani-Kərimin bir çox ayələrində buyurulmuş, həm də sevimli peyğəmbərimiz Hz. Məhəmmədin hədislərində nəql edilmişdir.

Diplom işində qarşıya qoyulmuş məqsəddən irəli gələrək müxtəlif məsələlərin tədqiqi nəzərdə tutulmuşdur. Burada İslam bankçılığının mahiyyəti, inkişaf tarixi, təsnifatı və yaranma yolları nəzərdən keçirilir. İslam bankçılığının funksiyaları, vəzifələri, əməliyyatları ətraflı öyrənilir. İslam banklarının pul-kredit siyasəti, bank sistemində rolu, maliyyə bazarlarına təsiri, ümumiyyətlə, onun iqtisadiyyatın inkişafında roluna geniş yer verilir.

Tarixə nəzər saldıqda dinimizin elmə və maarifçiliyə nə qədər əhəmiyyət verdiyinin şahidi olarıq. Hələ İslam dininin yeni zühur etdiyi və təqib edildiyi vaxtlarda müsəlmanlar Mədinəyə hicrət etmiş və orada ilk gördükləri işlərdən biri təhsil ocağı açmaq olmuşdur. Avropada kitabxanaları barmaqla saymaq mümkün olan vaxtlarda Bağdadın xəlifə əl-Məmun tərəfindən yaradılmış «Müdrilər evi» kitabxanasında müxtəlif mövzulara dair 4 mln. kitab var idi. O dövrdə müsəlman alimləri iqtisadiyyat, ilahiyyat, fəlsəfə, ədəbiyyat kimi elmlərlə yanaşı riyaziyyat, astronomiya, fizika, tibb və digər təbiət elmlərinə mükəmməl şəkildə yiyələnir, bu elmlərin inkişafına öz töhfələrini bəxş edirdilər. Lakin bununla belə, gözümüz

önündə olan belə bir faktla üzləşməkdəyik ki, çağdaş zəmanəmizin bir çox elmi və texniki nailiyyətləri bilavasitə Qərb alimlərinin adıyla bağlıdır. Günümüzdə bu bir gerçəklik olaraq hamı tərəfindən qəbul edilir. Lakin, elmin inkişafı tarixindən bu da məlumdur ki, Qərbdə Renessans dövründən sonra inkişafa qədəm qoyan Avropa ölkələrinin elmi bazaları, mənbələri əsas etibarilə müsəlman Şərqi'nin orta əsrlərdə əldə etmiş nailiyyətləri olmuşdur. Tarixin şahid olduğu kimi, İslam mədəni bölgəsi həmin dövrlərdə elm və mədəniyyət sahəsində aparıcı rol oynayırdı. Bankçılıq inama, güvənə söykənən bir qurum olduğu üçün Miladdan öncəki dövrlərdə bankçılıq baxımından ən güvənli, etibarlı yerlər məbədlər, kilsələr və din adamları idi. Qədim Yunan məbədlərində toplanmış sərvətlər, qızıl və gümüş faiz, qazanc, gəlir gətirən işlərə yatırılmışdır. Avropada XII əsirdən sonra ticarətdə, XIX əsirdən etibarən isə sənayedə sürətli inkişafın başlanması bank və bank qurumlarının da inkişafını sürətləndirmişdir. İslam ölkələrinin bu ölkələrlə iqtisadi və ticarət münasibətləri nəticəsində bank fəaliyyəti İslam aləminə də yayılmışdır. Amma İslamda faiz haram sayıldığı üçün bu banklarda faiz əməliyyatları həyata keçirilmirdi. Belə bir bankçılığın, yəni faizsiz, faiz əməliyyatlarından xaric, İslam dini baxımından qanuni sayılan başqa əməliyyatları aparan İslam bankının qurulub, qurulmayacağı, qurularsa hansı ölçü və sərhədlər içində çalışa biləcəyi xüsusiyyətləri müsəlman iqtisadçılar tərəfindən araşdırılmaya başlamış, tətbiq qayda və qanunları, normativ hüquqi aktları hazırlanmağa başlanmışdır. Tarix boyunca insanlar, qarşılaşdıqları məsələləri həll etmək məqsədiylə yeni həllər axtarmışlar və fərqli nəzəriyyələr inkişaf etdirmişlər. Mövcud təşkilatların qarşılaşılan problemlərin həllində qeyri-kafi qalması, yeni təşkilatların qurulmasını qaçınılmaz etməkdədir. İndiki vaxtda qarşılaşılan iqtisadi problemlərin əhəmiyyətli bir hissəsinin, yuxarıda da işarə edildiyi kimi, mövcud bank və kreditləşmə sistemindən qaynaqlandığını dərhal qəti qəbul etməsi, bu sahədə alternativ həllərin ortaya qoyulmasını qaçınılmaz etməkdədir. Müsəlman ölkələrində müxtəlif iqtisadi inkişaf modelləri tətbiq olunsada, vahid islam ideologiyası nəzərə alınmazsa, heç vaxt islam prinsipləri ilə işləyən bir iqtisadi sistemin yüksək nəticə qazanması baş tutmayacaqdır. Lakin İslam iqtisadiyyatının prinsiplərinin ümumi xarakter

daşması, onun iqtisadi inkişafın əsasında durması vahid islam inkişaf modelini formalaşdıracaqdır.

İslam iqtisadiyyat modelinin əsasları, müsəlman cəmiyyətlərinin həyat standartları ilə formalaşmış qaydalardan və onların iqtisadi sahədə mənimsədikləri və tətbiq etdikləri prinsip və üsullardan qaynaqlanır. İslamın nəzərdə tutduğu iqtisadi modelin əsasları bilinmədən, islam bankçılığın tam mənada başa düşülməsi və sistemdən gözlənilən faydanı əldə etmək mümkün olmaz.

İslam banklarının yaranması üçün maddi zəminləri 1973-cü ilin neft böhranı yaratmışdır ki, bu zaman neftin qiymətlərinin kəskin artması nəticəsində yaxın Şərq ölkələrinə neftdən gələn dollarlar axını ilə əlaqədar olmuş və bu isə öz növbəsində islam banklarına geniş əmanət hovuzu yaratmaq imkanını vermişdir.

Son on il ərzində İslam banklarının aktivlərinin artım tempi ildə təxminən 10-15% təşkil edib və güman edilir ki, gələcəkdə bu tendensiya qorunub saxlanılacaq. Lakin İslam bankçılığının ənənəvi maliyyə sistemində tətbiq edilməsi prosesinin bir çox ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycanda tətbiqi öyrənilməkdədir.

Azərbaycanda bütün iqtisadi institutlarda geniş miqyaslı və əsaslı bazar dəyişiklikləri aparılmaqda, özəlliklə də Azərbaycan maliyyə bazarında İslam bankçılıq sisteminin tətbiqi ictimai müzakirə mövzudur.

Azərbaycanda İslam bankçılıq modelinin tətbiqi ucuz və uzun müddətli maliyyə mənbələrinin cəlb edilməsinə yol açmağa və investiyasının gəlirlik səviyyəsini artırmağa imkan verə bilər. Həmçinin, Azərbaycanda İslam bankçılıq modelinin tətbiqi ölkəni İslam dünyasının maliyyə mərkəzinə döndürə bilər.

İslam bankçılıq modelinin mövzusu ilə bağlı problemlərin tədqiqi sahəsində Azərbaycan iqtisadçı alimləri bir sıra elmi əsərlər nəşr etdirmişlər, o cümlədən M.Meybullayev, Z.F.Məmmədov, R.Atakişiyev və başqalarının əsərlərini xüsusilə qeyd etmək olar və tədqiqatları diqqətə layiqdir.

2000-ci illərdə İslam bankını açmaq cəhdləri Azərbaycan da həyata keçirilmişdir. Beləliklə, İslam maliyyə institutlarının öyrənilməsi dünya iqtisadi

ədəbiyyatda kifayət qədər aktual mövzudur, həmçinin, ölkəmizdə və xaricdə iqtisadi agentlər üçün praktiki maraq kəsb edir.

Fəsil 1. İslam maliyyə modelinin nəzəri fəlsəfi əsasları

1.1. İslam maliyyəsinin tarixi inkişafı

İslam bankçılıq (interest-free banking) termini İslam Bankçılığı anlayışından daha geniş bir sahəni əhatə edir. Çünki dünyanın bir neçə ölkəsində müxtəlif məqsədlərlə qurulmuş olan, ancaq İslami olaraq səciyyələndirilə bilməyən İslam banklar da vardır*.

İslam maliyyə hüququnun (“fikh”in*) ərəb ölkələri arasında intensiv tətbiqi təcrübəsi bu gün daha fəal bir sıra ərəb ölkələrində (Səudiyyə Ərəbistanı, MƏR, Küveyt və s.) həyata keçirilir. Lakin XX əsrin 80-90 illərində bank işinin məqsədyönlü islamlaşdırılması və şəriət adətlərinə uyğun islam maliyyə hüququnun tətbiqi prosesi daha çox ilk növbədə İranda inkişaf etmişdir.

İranda İslam bankçılıq fəaliyyəti 21 mart 1984-cü il tarixindən etibarən qüvvəyə mindi*. 1984-cü ildə İran məclisi (İslam Məsləhətçi Assambleyası) tərəfindən islam maliyyə hüququ qəbul olunub təcrübədə istifadə edilməyə başlandı. Qəbul olunmuş qanunvericilik aktlarına əsasən 1985-ci ilin mart ayına qədər ölkədə tamamilə bütün fəaliyyət göstərən maliyyə institutlarının qəti islamlaşdırılması həyata keçirilmişdir. Lakin təcrübədə bank tənzimlənməsi və nəzarəti üzrə yeni prinsiplərin və tələblərin tam real tətbiqi həqiqətdə beş ildən çox müddət tələb etmiş və yalnız keçən əsrin 90-cı illərinin əvvəlində başa çatdırılmışdır. Depozit və borc faizlərinin əlavə hesablanması və tutulması təcrübəsi bank əməliyyat və investisiya fəaliyyətindən tam sıxışdırılıb çıxarılmışdır. Bu gün ölkə bankları müştəri-əmanətçilərə tələb olunana qədər islam depozitlər (cari hesablar), islam toplama hesablarını (əmanət depozitlərini) yaxud həmçinin İslam uzun müddətli investisiya depozitlərini təklif edirlər. Tələb olunana qədər depozitlərin və cari hesabların (current account deposits) sahibləri

* Dünya səviyyəsində İslam Bankçılığı olaraq adlandırılan bu sistem, məsələn Türkiyədə faizsiz bankçılıq olaraq adlanır.

* İstifadə edilən “fikh” termini İslam maliyyə hüququnu ilk növbədə müsəlman cəmiyyətində hər növ müqavilələrdən irəli gələn investisiya mübahisələrinin və maliyyə toqquşmalarının şəriət qayda və adətlərinə və fətvalara – islam banklarının dini şüalarının onların fəaliyyətinin əsas məsələləri üzrə qərarlarına uyğun real həlli təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi üsulu kimi eyniləşdirir.

* İslam Bank Qanunun qəbul edilməsi ilə İran bank sistemi bütünlüklə faizsiz bankçılıq fəaliyyəti həyata keçirirlər.

çək kitabçalarından istifadə etmək (açılmış hesab məbləğində) və çeklərlə hesablaşmalar aparmaq imkanını əldə edirlər. Toplama hesablarının və əmanət depozitlərinin sahibləri həmçinin bank maliyyə ehtiyatları və borclarının alınması imkanı baxımından müəyyən preferensiyalardan (üstünlüklərdən) istifadə edirlər. Əmanət qoyuluşları və depozitlərini saxlayan şəxslərin stimullarına və imtiyazlarına həmçinin islam bankları tərəfindən hesab sahiblərinin Məkkəyə dini səfərinin maliyyələşdirilməsi aid edilir.

Bu gün İran təcrübəsinə çox yaxın bir istiqamətdə Pakistanda milli kredit-bank sektorunun tam islamlaşdırılması həyata keçirilir. Burada İran modelinə analogi olan son dərəcə sərt islamlaşdırma modeli tətbiq edilir, son dərəcə qısa məhdud müddətdə bütün kredit-bank sisteminin əsaslı yenidən təşkili üzrə eyni vasitələrdən və üsullardan istifadə olunur.

1983-cü ildən isə Malayziyada ölkə qanunvericiliyində aparılan təkmilləşdirmələr nəticəsində İslam Bankların yaradılması üçün hüquqi baza formalaşdırılmışdır. Məhz bundan sonra da bu ölkədə də çoxlu sayda islami banklar qurulmuşdur.

Türkiyə Cümhuriyyətində isə 1984-cü ildə “Özəl Maliyyə Qurumları” ilə bağlı qanunun qəbulu ilə bu ölkədə də islam bank prinsiplərinə əsaslanan maliyyə qurumlarının fəaliyyət göstərilməsinə geniş imkan yaradılmışdır. Bu hadisədən sonra 1985-ci ildən bir-birinin ardınca Faysal Finans və Al-Baraka Türk kimi özəl maliyyə qurumları fəaliyyətə başlamışdır.

Kredit-bank sektorunun islamlaşdırılması prosesləri ayrı-ayrı ərəb ölkələrində müxtəlif intensivlikdə inkişaf edirlər. Onların arasında bank işinin islamlaşdırılması mexanizmləri olduqca intensiv şəkildə son on il ərzində İrandan sonra Pakistanda tətbiq edilirdi.

Pakistanda 1999-cu ilin dekabrında Ali Məhkəmə borc faizi - riba üzrə istənilən əlavə hesablamanı və tutulmanı islam əxlaqı normalarına zidd hesab etmiş və hökumətin üzərinə 2001-ci ilin ortalarına qədər ölkədə birləşdirilmiş tam islamlaşdırılmış maliyyə və kredit-bank sisteminin tətbiqi vəzifəsini qoymuşdur. Ölkənin bank təcrübəsinin bu qədər qısa müddətdə yeni prinsiplərə keçməsi ilk

növbədə ilkin dövrdə bankların depozit və xüsusilə investisiya fəaliyyətinin pisləşməsinə səbəb olmuşdur. Həmçinin fərdi sahibkarlıq sektoru, xüsusilə kiçik firmalar, fərdi sahibkarlar və tək sahiblər banklarla ehtiyatla münasibət qururdular, çünki onlar üçün bankdan cəlb olunmuş maliyyə ehtiyatlarının faktiki dəyəri əhəmiyyətli dərəcədə artmağa başlamışdır. Bununla bərabər rəsmi bank sektorunda faizin ləğvi çox vaxt qeyri-rəsmi (sələmçilik) borc bazarında və parabank sektorunda kreditin dəyərinin artmasına səbəb olurdu. Hətta yerli kiçik fərdi milli sahibkarlığın borc ehtiyatlarının alınması zəruriliyi daima artdığından paralel “qara maliyyə bazarının” fəaliyyəti genişlənməyə başlamışdır. Maliyyə və kredit-bank strukturlarının tam islamlaşdırılması əsasında ölkədə aparılan bank islahatları çərçivəsində yerli kredit bazarında dövlət sektorunun mövqelərinin əhəmiyyətli dərəcədə möhkəmlənməsi ehtimalı iri sənaye sahibləri və biznesmenlərdə müəyyən narahatlıq doğururdu. Digər tərəfdən iri fərdi sahibkarlar və investorlar çox vaxt onlardan bank qarşısında özünün real balansının, ilk növbədə onların həyata keçirilmiş investisiya layihəsi nəticəsində aldıkları faktiki mənfəətin həcmi haqqında məlumatların tam açıqlanmasını tələb edən islam maliyyələşdirmə üsullarından istifadə etməkdən birbaşa boyun qaçırırlar. İslam bankının borc alan müəssisənin faktiki mənfəəti haqqında məlumatı həmin müəssisənin biznesi haqqında bir çox digər məlumatları ilə olduğu kimi real əldə etmək imkanı adətən olduqca məhdud, zəif unifikasiya edilmiş və çox vaxt islam banklarının rəhbərləri tərəfindən ən münasib investisiya qərarının qəbulu üçün az faydalı olur. Yerli fərdi sahibkarların və investorların idarə etmə bacarıqları olduqca zəif olur, onlar üçün yüksək olmayan rəsmi davranış etikas, götürülmüş öhdəliklərin vaxtında yerinə yetirilməməsi səciyyəvidir, bu da islam bankının əməliyyatlarında PLS-prinsipinin tətbiqini obyektiv surətdə çətinləşdirir. Vəziyyət onunla çətinləşirdi ki, ilk növbədə yeni islam maliyyələşdirməsi prinsiplərinə keçən banklar və maliyyə institutları avtomatik olaraq dövlət nəzarəti altına yaxud bilavasitə olaraq dövlət sektoruna keçirdilər. Lakin ölkədə fərdi milli sahibkarlığın möhkəmləndirilməsi üzrə ümumi strategiya ilə hərəkət edən Pakistan hökuməti bu gün artıq bir sıra islam bankının və digər islamlaşdırılmış maliyyə və kredit idarələrinin xüsusi sahibliyə verilməsi

ehtimalını istisna etmir. Milli kredit-bank sektorunun tam islamlaşdırılması əsasında bank islahatlarının olduqca ciddi problemi ondan ibarətdir ki, dövlət (“milliləşdirilmiş”) banklarının yerli xüsusi borc alan müəssisələrin idarə etmə, əməliyyat və investisiya fəaliyyətinə real müdaxiləsi Pakistanda onsuz da olduqca ağır olan korrupsiya problemini gücləndirə bilər. Tam islamlaşdırılmış maliyyə və kredit-bank strukturunun effektiv fəaliyyətinin real perspektivləri əsasən həmçinin hökumətin ölkədə bütün təsərrüfat və investisiya fəaliyyətini, bu zaman fərdi investorların islam banklarına qarşı etibarını sarsıtmadan, islam əsasa real keçirə bilib-bilməyəcəyindən asılı olacaqlar.

İranda, Pakistanda və Sudanda istisna olmadan bütün islam dövlətlərində milli banklar öz fəaliyyətində ənənəvi bankçılıq prinsiplərini rəhbər tutmaqdadırlar. Məsələn, Bəhreyyəndən sonra müsəlman dünyasının ikinci maliyyə mərkəzi hesab olunan Malayziyada islam bankları ənənəvi banklarla paralel fəaliyyət göstərir.

2000-ci ilin dekabr ayının sonunda Malayziyanın Labuan adasında Səudiyyə Ərəbistanından, Küveytdən, Malayziyadan və digər müsəlman ölkələrindən bankirlərin müşavirəsi keçirilmişdir və İslam maliyyə bazarının yaradılması haqqında qərar qəbul edilmişdir. Onun ticarət meydanları Bəhreyyəndə və Labuanda yerləşməkdədir.

Son illər bütün dünyanın diqqətini daha çox cəlb edən islam bank fəaliyyəti, inkişaf kursunu sürətləndirərək davam edir. İFSL-yə (Beynəlxalq Maliyyə xidməti London) görə 1990-cı illərdə ən çox 150 milyard dollar təşkil edən islam fondların 2009-cu ildə 1 trilyon dollara yaxın olacağı güman edilir. Bu gün beş qitədə 80-ə yaxın ölkədə fəaliyyət göstərən islam maliyyə təşkilatı və bankları sayı 300-dən artıqdır. Son beş ildə orta olaraq 23,5 % nisbətində artım olan sektorun 2013-cü ildə 1,5 trilyon dollara yüksələcəyi nəzərdə tutulur. Dünyadakı müsəlman əhalinin 2,5 milyard olduğu nəzərə alınarsa, 2020-ci ildə islam bank fəaliyyəti həcmnin 4 trilyon dollara yüksəlməsi gözlənilir.

Bu sahə yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi illik 15-20% kimi əla templərlə inkişaf edir. İslam banklarının ənənəvi banklar kimi maliyyə sektoruna yox, məhz

real sektora xidmət etməsi çox mühüm bir faktordur. Buna görə də artıq qeyri – İslam ölkələrində də (İngiltərə, ABŞ, Sinqapur və s) belə banklar təqdir olunmaqda və yaradılmaqdadır.

Beləliklə, biz qeyd etdik ki, hal-hazırda islam maliyyə institutları dünya maliyyə sistemində getdikcə daha böyük rola malik olurlar. Eyni zamanda ənənəvi islam maliyyə məhsulları onların həmçinin adi banklar tərəfindən nisbətən asan təklif edilə biləcəyi şəkildə uyğunlaşdırıla bilər. Həmçinin islam banklarının ənənəvi bank bazarlarına çıxışı çox vaxt həm bankların özlərinin uyğunlaşması, həm də bank fəaliyyətinin qanunvericilik tənzimlənməsi ilə əlaqədar müəyyən çətinliklərlə bağlı olur.

İslam maliyyə müəssisələri həm tələbatın artması, həm də bir neçə müsəlman ölkələri tərəfindən kifayət qədər maliyyə resursların yığılması nəticəsində dünyada kifayət qədər geniş yayılmışdır. Çox ehtimal ki, islam banklarının inkişafında mövcud olan tendensiyalar qalacaq, çünki nefti ixrac edən ölkələr xeyli gəlir almağı davam edirlər, islam dövlətlərinin maliyyə bazarları inkişaf etməkdədir, qərb şirkətlər isə xarici investorların cəlb olunmasında rəqabət aparırlar. Bunun hamısı islam banklarının fəaliyyət göstərməsinin xüsusiyyətlərinin dərinədən öyrənməsi və onların ənənəvi maliyyə bazarlarına çıxarılması üçün zəmin yaradır.

Belə ki, dünyada İslam bankçılığı prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərən bank təşkilatlarının məcmu aktivləri 2010-cu ildə 1 trilyon ABŞ dolları həddini üstələyib. Analitiklərin fikrincə, global maliyyə böhranının davam etməsi fonunda İslam bankçılığına tələbat artır, çünki məhz bu prinsiplər əsasında fəaliyyət göstərən bank təşkilatları daha yüksək dayanıqlıq nümayiş etdirib.

İslam qaydalarına (Fiqh-Əl Muamalat) görə, bankların faiz verməsi qadağandır. Hal-hazırda müsəlman ölkələrindən olan İranda, Sudanda, Malaziyada, Bəhreində, Körfəz ölkələrində və dünyanın müxtəlif yerlərində İslam qaydaları ilə fəaliyyət göstərən banklar mövcuddur. Bəzi iqtisadçılar ilk İslam bankları yaradılanda faizsiz işlədiyi üçün onların tez iflas edəcəyini düşünürdülər. Ancaq

dünya maliyyə böhranı vaxtı İslam banklarının iflas əvəzinə depozitlərini artırması sübut edir ki, onların fəaliyyət davamlılığı digər banklarla nisbətdə daha güclüdür.

Müasir ənənəvi banklarla rəqabət aparan ilk islam bankları 1950-1960 –cı illərdə Pakistanda yaranıb.İslam bankçılığı prinsipləri ilə fəaliyyət göstərən bankların tez bir zamanda sürətli inkişafı digər müsəlman ölkələrində də bu sahəyə marağı artırdı. 1960-cı ildə Misirdə və Malaziyada, 1970-ci illərdə isə əsas kapitalını neft pulları təşkil edən Körfəz ölkələrində İslam şəriəti ilə işləyən banklar fəaliyyətə başladı. Keçən əsrin axır on illiklərində isə təxminən 30-a yaxın belə bank fəaliyyətə başladı.

1979-cu ildə dünyada ilk dəfə olaraq Pakistanda İslami qaydalarla işləyən dövlət bankı açıldı. Bu proses 1985-ci ilə qədər davam etdi. Belə ki, 1983-cü ilin iyul ayında Malaziyada, sentyabr ayında isə Sudanda dövlət səviyyəsində İslam qanunları ilə işləyən banklar yaradıldı.Şah dövrü devrildikdən sonra İslam inqilabının qalib gəldiyi İran Respublikasında da 1984-cü ilin mart ayında "Bank Qanunları"-nın layihəsi hazırlandı və "İran Dövlət Bankı" yaradıldı.Artıq 1985-ci ildə dünyada islam prinsipləri ilə işləyən 50-dən çox İslam bankı var idi.

1990-cı il fevral ayının 26-da Bəhreyyndə İslam Maliyyə Təşkilatı təsis edildi.Bu artıq dünya bank sistemində islam bankçılığının özünü doğrultduğunu göstərirdi.Bundan sonra 1991-ci ildə İndoneziyanın ilk İslam bankı “Muamalat Bank”quruldu.2000-ci ilə kimi isə təxminən 200-ə yaxın İslam Maliyyə Təşkilatı yaradıldı.Onların 40%-i Şərqdə,20%-i Afrika ölkələrində,qalan 40%-i isə Amerika və Avropa ölkələrində idi.Bu islam bankları ənənəvi banklardan fərqlənir.Klassik bankların gəlirlərinin formalaşmasında faizli gəlir gətirən aktivlər üstünlük təşkil etdiyi təqdirdə,islam bankları əməliyyatları faizsiz aparır və islam iqtisadiyyatı qarşısında duran vəzifələrin icrasında fəal iştirak edirlər.İslam bankları öz ölkələrində adi banklarla yanaşı dayanıqlı mövqe qazanmışlar.Məsələn, Türkiyə Cümhuriyyətində Özəl finans Qurumları kimi tanınan islam bankçılıq prinsipləri ilə işləyən banklar tez bir zamanda inkişaf etmiş və sürətlə inkişaf etməkdədir.

Cədvəl 1: Türk Özel Finans Qurumlarının şöbə və işçi sayları (2005-İyul 2008)

Şöbə sayı						İşçi sayı				
	2005	2006	2007	2008	İyul 2008	2005	2006	2007	2008	İyul 2008
Kuveyt Türk	24	29	35	40	46	501	486	536	647	814
Family Finans	12	12	33	43	48	411	353	474	736	928
Asya Finans	25	25	28	43	54	283	247	647	991	1096
Anadol Finans	25	27	27	35	45	530	404	407	581	722
Albaraka Türk	22	22	22	27	32	460	445	461	545	655
Toplam	108	115	145	188	225	2185	1935	2525	3500	4215

İstinad: Özel Finans Qurumları Birliyi, Dünyada və Türkiyədə faizsiz Bankçılıq, 2008,

Cədvəl 2: Özel Finans Qurumları şöbə və personal heyətin gələcək planlaşdırılması

	Şöbə sayları	İşçi sayları(Personal)
2004	260	4291
2008	483	7416
2012	670	9538
2014	746	10515

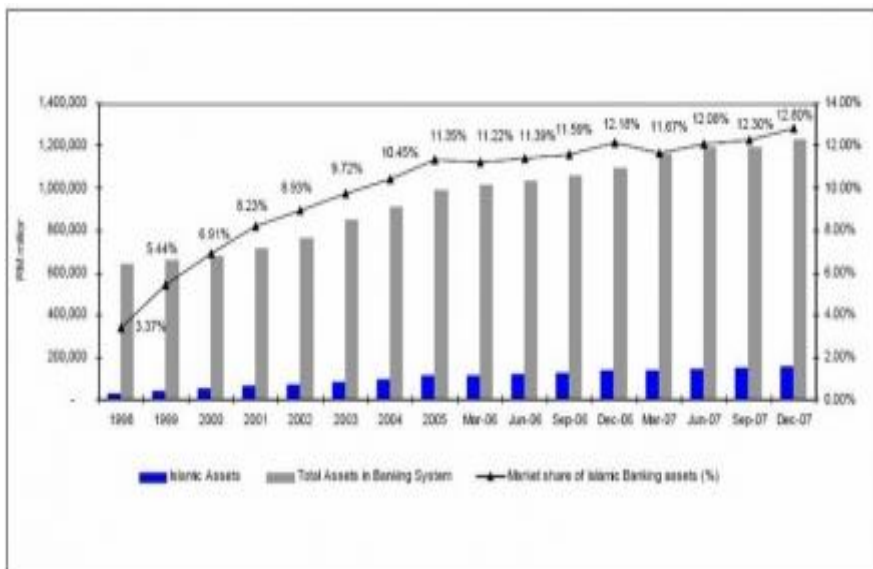
İstinad: Özel Finans Qurumları Birliyi, Dünyada və Türkiyədə faizsiz Bankçılıq, 2008,

2000-ci ildə Malaziyanın Kuala–Lumpur şəhərində beynəlxalq standartlarla işləyən “İslam Maliyyə Xidmətləri İdarəsi” yaradıldı və bundan sonra dünyada islam bankçılığının inkişafı böyük əks-sədaya səbəb oldu. Bir çox qeyri-müsəlman ölkələri də bu bankların iş prinsiplərini öyrənməyə başladılar. İslam iqtisadiyyatının və islam banklarının son 10 ildə yüksək tempə artması bu cür iqtisadi modelin dünya iqtisadi sistemində güvənələn bir iqtisadi sistem olduğu aydın oldu.

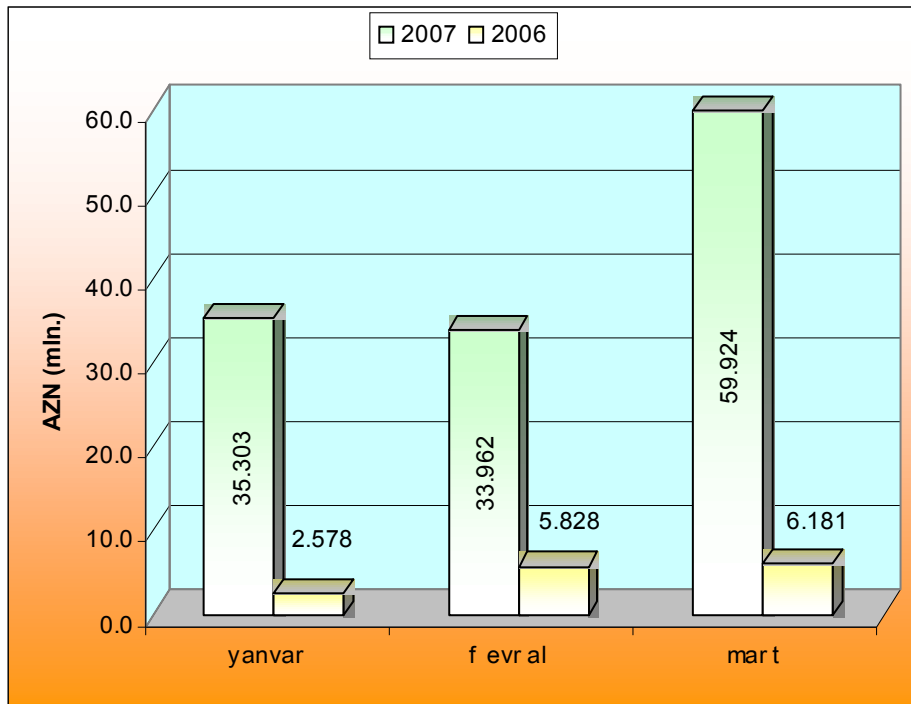
2004-cü ilin sentyabr ayında Britaniyanın paytaxtı Londonda ilk İslam bankı yaradıldı və bu banklar tez bir zamanda yerli banklarla rəqabət aparmağa başladılar. İslam bankları fəaliyyət göstərdikləri ölkələrdə adi banklarla yanaşı dayanıqlı mövqe qazanmışlar. Hal-hazırda 150-yə yaxın maliyyə qurumu islam dəyərlərinə üstünlük verməklə, daha doğrusu onu həyat kredosuna çevirməklə fəaliyyət göstərirlər. Bu maliyyə qurumları qeyri-müsəlman ölkələrində də, məsələn Böyük Britaniya, ABŞ, Filippin və Skandinaviya (Danimarka, Norveç və s.) ölkələrində əhəmiyyətli mövqe qazanmışlar. Bir sıra amerikan və ingilis bankları (Sitibank, UBS, HCBS və s) müştərilərə islam qanunlarına uyğun xidmət göstərmək üçün xüsusi şöbələr təşkil etmişlər. İslam qanunları ilə idarə olunan fondların ümumi məbləği, ekspertlərin hesablamalarına görə 150 milyard dollara yaxındır.

Son illər islam banklarının aktivlərinin artmasında yüksək temp müşahidə olunur. Bu bəzi mənbələrdə 15%-20% nisbətində göstərilir.

Şəkil 2. islam bankları aktivlərinin illər üzrə artım tempi.



Şəkil 3. 2007 və 2006-cı illərdə islam qanunları ilə idarə olunan fondların artım göstəricisi.



Amerika və Qərbdə maliyyə böhranının təsirinin getdikcə artmasına baxmayaraq İslam maliyyə institutları və bankçılığı sürətlə inkişaf etməkdədir. Xatırladaq ki, ötən günlərdə Vatikanın rəsmi qəzeti də bu böhrandan yeganə çıxış yolunun İslam bankçılığı olduğunu bildirmişdir. İslam bankçılığının 2008-ci ildə böyük uğur əldə etməsinin əsas səbəbi bundadır ki, burada Amerika və Qərb banklarındakı kimi öhdəliklər sərt və ciddi deyildir. Amerika və Qərb banklarında bankların inkişafı kredit faizləri üzərində qurulsa da, İslam bankçılığında bu faizlərlə deyil, investisiyaların inkişaf etdirilməsi ilə bank sektoru inkişaf etdirilir. 2008-ci ildə onun uğur qazanmasının bir səbəbi də bu olmuşdur ki, burada ipoteka kreditlərindən də faiz tutulmur. ABŞ-da da məhz maliyyə böhranının əsas səbəbi bu idi ki, insanlar ipoteka kreditlərinin artan faizlərini ödəyə bilmirdilər. Bu da son nəticədə 1,7 trilyon dollar kreditin qaytarılmamasına səbəb oldu.

İslam maliyyə bazarının pul dövriyyəsi 2009-cu ilin birinci rübü üçün 700 milyard dollar məbləğində qiymətləndirilir. İslam iqtisadçı ekspertlərinin

hesablamalarına görə islam maliyyə bazarının pul dövriyyəsi 3 ildən sonra 2 dəfə artaraq 1400 milyard dollara çatacağı proqnozlaşdırılır. İslam bankçılığı üzrə aktivlər, depozitlər və maliyyə göstəriciləri Bank Negara Malaziyanın hesablamalarına görə aşağıdakı kimi olmuşdur:

Cədvəl 4: Özel Finans Qurmları statistik göstərici.

	İlin əvvəlindən sonuna kimi		% dəyişimi	
	2006	2007	2006	2007
Cəmi aktivlər:				
Bütün maliyyə qurumları	10133	17881	63.5	76.5
İslam bankçılığı	(3962)	(5202)	(22.0)	(31.3)
Cəmi depozitlər:				
Bütün maliyyə qurumları	7264	9895	47.5	36.2
İslam bankçılığı	(3283)	(3223)	(19.6)	(-1.8)
Cəmi maliyyələşmə:				
Bütün maliyyə qurumları	6143	10750	75.9	75.0
İslam bankçılığı	(2400)	(3351)	(22.1)	(39.6)
Maliyyələşmə-depozit dərəcəsi %				
Bütün maliyyə qurumları	84.6	108.6	12.7	24.1
İslam bankçılığı	(73.1)	(104.0)	(- 0.7)	(30.9)

İstinad: Bank Negara Malaziya–2007.

Son illər islam banklarının aktivlərinin artmasında yüksək temp müşahidə olunur. Belə ki, islam bankları aktivləri son illər 15 % böyüməkdədir və 2008-ci il ABŞ-da yaranan və tezliklə bütün dünyanı bürüyən maliyyə böhranı zamanı bir çox banklar öz mənfəət illərini zərərlə başa vurduğu halda islam bankları mənfəətlə çıxmışlar.

Qlobal səviyyədə İslam maliyyə aktivləri

İllər	2006	2007	
Kommersiya bankları	397	537	
Investisiya bankları	66	85	
Sukuk istiqrazları	42	80	
Fondlar	16	17	
Takaful	10	10	
Total	531	729	

İstinad: IFSL estimates based on The Banker,
Enrst & Young,
World Islamic Funds & Capital Markets
Conference

2007-ci ildə Malaziyanın bankçılıq sahəsində takaful sənayesinin aktivlərinin cəmi 2.8 mld ABŞ dolları təşkil etmişdir. Takaful aktivləri 2003-2007-ci illərdə 27% -lik artımla inkişaf etdi. Asiya Bank Tədqiqat Qrupuna istinadən dünyada 75 ölkədə 300-ə qədər İslam maliyyə təşkilatı vardır. Dünyanın 100 ən böyük islam bankı 26.7% illik aktiv artım tempinə malikdir və qlobal İslam Maliyyə sənayesi illik 15-20% artıma malikdir.

İslam iqtisadiyyatı və bankçılığı ötən əsrin 70-ci illərindən nəzərəcərpacaq yüksəlişə nail olub və indi də bu sahədə davamlı inkişaf dinamikası müşahidə olunur. İslam maliyyə sistemində təkcə İslam Maliyyə İnstitutları deyil, həmçinin onların bazarda özünəməxsus yer tutan müqavilələr üzrə tərəfdaşları da yaxından iştirak edir. Bundan başqa, bir çox müsəlman ölkələri iqtisadi və maliyyə qurumlarını İslam maliyyə əsaslarına tam uyğunlaşdırılmış şəkildə transformasiya olunurlar. İndi bəzi MDB dövlətləri də İslam maliyyə biznesində həyata keçirilən layihələrə ciddi maraq göstərir. Hal-hazırda İslam maliyyə təsisatlarının 80%-dən çoxu Fars körfəzi ölkələrinin payına düşür, maliyyə fondlarının 42%-dən çoxu isə Fars körfəzi, Cənub və Cənub-Şərqi Asiya ölkələrində təmərküzləşmişdir.

İslam bank sistemi birmənalı olaraq bu və ya digər layihənin həyata keçirilməsi üçün faizsiz kreditləşməni həyata keçirir. Bununla yanaşı, xarici ticarət əməliyyatlarını maliyyələşdirməklə əldə olunan mənfəətdə iştirak edir. İstər faizsiz kreditləşmənin aparılmasında, istərsə də mənfəətdə iştirakda əldə olunan pay əməliyyatların sonunda müəyyənləşdirilir. Bir qayda olaraq banklar daha çox

ticarətlə bağlı idxal-ixrac əməliyyatlarını maliyyələşdirirlər. Burada onların əməliyyatda iştirak etməklə əldə olunan mənfəətin payı faiz kimi deyil, ticarət mənfəəti kimi görünür. İslam bankının klassik bank sistemindən fərqi onun mənfəətdən əldə etdiyi payın aparmış olduğu əməliyyatların sonunda müəyyən etməsi ilə əlaqədardır. Beləliklə də, o, əvvəlcədən müəyyən edilən faizdən, ribadan, sələmdən tam uzaqlaşa bilər.

İslam bankçılığında faiz alıb vermək, haram olan məhsulların istehsalı və xidməti sektorlarına (qumar, tütün və spirtli içki kimi) kredit verilməsi qadağandır. Pulun mahiyyəti, funksiyası və tədavülü islam iqtisadiyyatında olduqca çevik və ciddi yer tutur. Əsrlər boyu pulun sələmə, ribaya verilməsi qadağalarını əsas götürən müsəlman ölkələri ondan səmərəli istifadə mexanizmini həll edə bilməmişdilər. Düzdür, keçən əsrin sonunda, 1899-cu ildə Misir müftisi Məhəmməd Əbdü əl-Əbdə ilk dəfə olaraq pulun banklarda yığılması və ondan mənfəət kimi pay alması haqqında fətva vermişdir. Lakin müsəlman ölkələrində bu fətva birmənalı qəbul edilməmişdir. Yalnız 1975-ci ildə Ciddədə Kral Əbdüləzizin təşəbbüsü ilə açılan İslam İnkişaf Bankı (İİB) islam dünyasında kreditləşmə prosesinin mahiyyətini işıqlandırdı. Onun sonrakı fəaliyyəti, xüsusən İslam Konfransı Təşkilatının (İKT) üzvü olan ölkələr arasında maliyyə-kredit, eləcə də iqtisadi inteqrasiya əlaqələrinin formalaşmasına ciddi təsir göstərdi. Düzdür, ondan bir il əvvəl, 1974-cü ildə təsis edilmiş və Misirdə fəaliyyət göstərməyə başlamış Nasir Sosial Bankı da islam təmayüllü kreditləşmə ilə məşğul olmağı qarşıya qoymuşdur. Lakin İİB öz fəaliyyəti ilə istər müsəlman, istərsə də qeyri-müsəlman ölkələrində öz nüfuz dairəsini genişləndirə bilmişdir.

Bundan əlavə, müsəlman ölkələrində islam əsaslı ticarət bankları da fəaliyyət göstərir. Ümumiyyətlə, İslam bank sistemini 3 qrupa bölmək olar:

1. İslam İnkişaf Bankı (İİB);
2. Sosial səpkili islam bankları (SİB);
3. İslam əsaslı ticarət bankları (İTB).

İslam bankçılığı hər ölkənin bank sektorunda öz təşkilati quruluşuna, fəaliyyətinə görə fərqlənir və müxtəlif formalara bölünür:

1) İslam bankları hökumət sektorunda (Pakistan, İran, Sudan);

2) İslam bankları qarışıq sektorda, yəni burada həm ənənəvi bankçılıq, həm də islam bankçılığı fəaliyyət göstərir. (Türkiyə, Misir, İordaniya, Malaziya)

3) Bank olmayan maliyyə institutları (Banqladeş, Hindistan)

İslam bankçılığını hər bir ölkə Quran və Sunnət ilə yanaşı öz qanunları ilə də tənzimləyir. Belə ki, hər bir ölkənin praktikasında bunlar fərqlənir.

İslam Bank sistemi öz fəaliyyət sistemini əsasən üç prinsip üzərində qurur:

1. Mudaraba.
2. Muşərəkə.
3. Murabaha.

Əsasən hüquqi mahiyyət daşıyan bu məfhumlar bank işinin tənzimlənməsində əsas götürülür. Bütün iqtisadi fəaliyyət islam hüquq normaları ilə tənzimləndiyindən, bank sistemi də belə normaya ciddi məruz qalır. Çünki bank fəaliyyəti kreditləşmə ilə əlaqədar olduğundan və onun işində lap cüzi də olsa, sələmin faizini açıq əks etdirməlidir. Mudaraba-islam bank fəaliyyətində əsas götürülən bu prinsip bu və ya digər işin görülməsi və ya layihənin hazırlanması üçün ideyanın, fəaliyyətin birləşməsi, ortaqların bir işin və ya ticarətin aparılması reallaşır. Burada bir sözlə desək, bir tərəfdən pul qoyulur, digər tərəfdən əmək. Bank və onunla tərəfdaşlıq qurmaq istəyən şəxs müştərək razılaşma yolu ilə hər hansı layihəni, mənfəət və ziyanın bölgüsünü əvvəlcədən gəldikləri sövdələşməyə uyğun olaraq həyata keçirirlər.

Mudaraba ortaqlığı zamanı pul qoyan tərəfə “Rəbbultal”, əməyini, ideyasını, fəaliyyətini qoyan tərəfə isə “mudarib”, “amil”, “kirad” və ya “mukarada” deyilir.

Mudarabə müqaviləsinin əsas özəllikləri aşağıdakılardır:

- Sərmayə sahibi olan adam ilə əməyini, bacarıq və təcrübəsini ortaya qoyan şəxsin mənfəət/zərəre ortaqları;

- Tərəflərin mənfəət/zərər paylarının dəqiq bəlli olmaması və mənfəət/zərərin tərəflər arasında əvvəlcədən təyin olunmuş bir nisbətdə bölünməsi;

- Zərərin tamamilə sərmayədara aid olması;
- Sərmayənin əməyini qoyan tərəfindən idarə olunması;
- Sərmayədarın isə yalnız yoxlama səlahiyyətinə sahib olması;
- Burada sərmayə qızıl, gümüş, pul şəklində olmalıdır.

İslam bank işinin ikinci mühüm prinsipi müşərəkdir. Müşərəkə iki tərəfin ortaqlığa girməsi deməkdir. Müşərəkə prinsipində hər hansı bir layihənin həyata keçirilməsində partnyorla bankın əməkdaşlığa girməsi nəzərdə tutulur. Hər iki tərəf payçı kimi iştirak edir. Belə şəraitdə partnyor bankın malını tədricən satın almaq imkanına malik olur və mənfəətdən pay qoyulmuş sərmayəyə görə deyil, ümumi faydaya görə bağlanmış sazişə əsasən götürülür.

Murabaha prinsipində klassik islam hüquqi anlayışı özünü büruzə verir. O, əsasən satın alınan bir şeyin üzərinə iş görməyi əlavə etməklə, bir başqasına satılmaqsını ifadə edir. Komissiyon qaydası ilə alınan mallar sərmayəsinə və ondan aşağı qiymətə də satıla bilər. Bu o zaman baş verir ki, alınan malın nə qədər iş əlavə etmək mümkünlüyünün müəyyən olunacağı şəraitdə baş verir. Banka bu və ya digər malın alınmasını sifariş edən partnyor həmin malı bank vasitəsilə alır. Həmin malı alan tərəfdaş onu reallaşdırma bilmədikdə, bank onu geri satın alır, müəyyən bir iş əlavə etməklə onu təkrar satır. İslam bank işində əməliyyatların aparılması zamanı yalnız verilən borclara görə çox aşağı hədlərinin inzibati xidməti tutulur.

İslam bankları öz gəlir və mənfəətlərini aşağıdakı fondların istifadəsindən əldə edir, bunlara aiddir:

- Mudaraba
- Muşərəkə
- Murabaha
- İcara
- İcara və İqtina (İcarə alınması)
- Muşərəkə Mutanaqisa

- Borc xidmətinə qarşılıq kredit
- faizsiz kredit.

İslam bank əməliyyatları və müqavilələr Fiqh-Əl-Muammalat (İslam qayda və qanunları) əsasında aparılır.



Şəkil 1.İslam bankçılığında bağlanan əsas müqavilələr.

Faizsiz fond toplama üsulları 2 əsas qrupa bölünür:

- Cari hesablar;
- qatılma hesabları;

İslam bankçılığında fond toplama formaları yuxarıda da göstərildiyi kimi cari və qatılma hesabları olaraq iki yerə ayrılır.

- Cari hesablar: İslam bankçılığında hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən açılan, istənilən zaman tam və ya qismən geri çəkilmə xüsusiyyəti daşıyan, qarşılığında faiz və dividendlər ödənməyən hesablara cari hesab deyilir. Bu hesablar müştərinin istəyi ilə milli və ya hər hansı bir dövrəli valyutada açıla bilər. Cari hesablarla əməliyyatların aparılması məsuliyyəti və tərəflərə verəcəyi fayda ölkə qanunları və bank tərəfindən tənzimlənir. Müddətsiz əmanətlər kimi cari hesablarda olan vəsaitlər də islam bankçılığını həyata keçirən banklar üçün xərcsiz qaynaqlardır. Bu cür passiv əməliyyatların bütün passiv əməliyyatlar içərisindəki payının artırılması iştirakçı bankların xərcini aşağı salacaq və nəticədə bu vəsaitlərdən səmərəli istifadə etməklə öz gəlirlərini artıracaqlar.

- Qatılma hesabları - islam bankçılığını həyata keçirən banklarda hər hansı bir işin görülməsində gəlir və zərərə şərik olmaq formasında açılan hesablara qatılma hesabları deyilir. Əmanətini faizsiz banka yatırıdaraq qatılma hesabı açdıran şəxs

vədə sonunda nə miqdarda qazanc götürəcəyini əvvəldən dəqiq müəyyən edə bilməz. Qatılma hesablarındakı hesablama sistemi vahid dəyər (VD) üzərindən hesablanır və vahid dəyər qatılma hesablarının bank tərəfindən işlədilməsi nəticəsində gəlir və zərər edildikdə dəyişən bir vahiddir. Qatılma hesablarındakı hesablama sistemi vahid dəyər (VD) üzərindən hesablanır. Vahid dəyər, qatılma hesablarının bank tərəfindən işlədilməsi nəticəsində gəlir və ya zərər edildiyində dəyişən bir ağırlıq vahididir. Qatılma hesablarının meydana gətirdiyi hovuzun mənfəət-zərər inkişafını əks etdirir. Müştərinin (hüquqi və ya fiziki şəxs ola bilər) qatılma hesablarına fond qəbul etdiyi ilk gün üçün 100 olaraq alınan vahid dəyər hər gün və ya həftə sonu, o gün və ya həftə içində əldə edilən gəlir və ya zərərin əlavəsiylə yenidən hesablanır və bir sonrakı gün və ya həftə sonuna qədər etibarlı olmaq üzrə elan edilir. Vahid dəyər aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$VD_t = \frac{TAD_t}{THD_t}$$

Burada:

VD_t = t-ninci həftə sonu hesablanan və bir sonrakı həftədə (t+1) paylanacaq gəlir/zərərin bölüşdürülməsinin əsasını təşkil edən vahid dəyər;

TAD_t = (t)-ci həftə sonuna görə hovuzun cəmi aktiv dəyəri;

THD_t = (t)-ci həftə sonuna görə hovuzun cəmi hesab dəyəri;

İkinci anlayış, "hesab dəyəri" anlayışıdır. Hesab dəyəri, qatılma hesabı fondlarına pul yatırdan kəslərin bu fondada mövcud aktivlərə qatılma nisbətidir. Bu, hər bir hesab üçün, hesaba pul əlavə olunduqca dəyəri artan, çəkildikcə azalan bir əmsaldır. Yatırılan pulun hesab dəyəri o günki vahid dəyərə bölünərək tapılır. Bu əmsal, gəlir/ zərəre qatılma sənədində göstərilər və hər hesaba pul yatırıldığı ya da hesabdən pul çəkildiyi zaman sənəd üzərində yeni hesab dəyəri yazılır. Fondada

hesabı olan kəslərin hesab dəyərlərinin ayrı-ayrı cəmi hesab dəyərləri cəmini meydana gətirir. Düsturu aşağıdakı kimidir:

$$HD_t = \frac{M}{BD_t}$$

Burada:

HD_t = Hesab dəyəri

M = açılan, yatırılan hesab miqdarı

VD_t = həftə ərzində qüvvədə olan vahid dəyər.

İslam bank işinin əsas məqsədi iqtisadi münasibətlərdən sələmin, faizin birmənalı olaraq silinməsindən və maliyyə-kredit sisteminin təmin olunmasından ibarətdir. Ona görə də müsəlman dövlətlərində islam banklarının açılması oradakı müsəlmanların faiz bəlasından qorunmasına səbəb olacaq. İslam bankları islam dəyərləri çərçivəsində fəaliyyət göstərdiyindən, onların işlək mexanizmi bir çox ölkələrin iqtisadiyyatı üçün eyni mahiyyət daşıyır. Çünki iqtisadiyyatlarında faizin mövcud olduğu ölkələrdə islam bank vəsaitlərinin tətbiqi müəyyən məhdudiyyətlərlə üzləşir. Bu vəsaitlər elə sahələrə tətbiq olunmalıdır ki, onlar gəlir forması kimi faizlə cəlb olunan sahələr olmasın.

İslam bank işi müsəlmanların iqtisadi fəaliyyətini aktivləşdirən sahə kimi, onların bir sıra ehtiyaclarının ödənilməsi mənbəyi kimi fəaliyyət göstərir.

1.2. İslam bankçılığın iqtisadi fəlsəfəsi

Təcrübədə ribanın tutulmasına qoyulan qadağa əksər hallarda nominal faiz dərəcəsi (ölkədə daxili inflyasiyanın templəri nəzərə alınmaqla) deyil real faktiki bazar faiz dərəcəsinə aid olur. Nominal faiz dərəcəsinin qadağan edilməsi isə nəticədə keçən əsrin 90-cı illərində bir sıra islam ərəb ölkələrində bankların verdiyi vəsait üzrə mənfi real faktiki faiz dərəcələrinin (negative rates) tətbiqinə səbəb olmuşdur.

XX əsrin 90-cı illərinin sonunda islam dövlətlərinin əksəriyyəti bütün nominal faiz dərəcələrinin (ölkədə daxili inflyasiyanın templəri nəzərə alınmaqla) artımını məhdudlaşdırmağa və onun qabağını almağa çalışırdılar. Artan inflyasiya bir çox müsəlman dövlətlərin cəmiyyətində sosial gərginliyə səbəb olduğundan bu islam adət və ənənələrinə ciddi sosial-əxlaqi çağırışı şərtləndirmiş, daxili qiymətlərin artım templərinə birbaşa nəzarəti bir çox ərəb hökumətlərinin siyasətində şərtsiz iqtisadi prioritetə çevirmişdir. 90-cı illərin sonlarında Yaxın və Orta Şərq ölkələrində inflyasiya daha çox Türkiyədə və Sudanda güclü olmuşdur, o, İran, Misir, İordaniya hökumətlərinin ciddi narahatlığına səbəb olmuşdur.

İnflyasiyanın fəsadları, onun maliyyə bazarına, ilk növbədə nominal faiz dərəcələrinə birbaşa təsiri islam tərəfdarlarının əksəriyyətini təşvişə gətirir, islam qanunları və müqəddəs postulatlarının, ilk növbədə isə islam iqtisadi doktrinasının tələblərinin təsirini pozur, çox vaxt isə onu əhəmiyyətli dərəcədə təhrif edirlər.

Bütün bu amillər maliyyə-bank sektorunun müxtəlif sahələrində biznesin aparılmasının islam modelinin inkişafını göstərir.

İslam bank hərəkatı bütövlükdə müasir müsəlman cəmiyyəti kimi dünya valyuta-kredit sistemindən kənarda qala, xüsusilə özünü xüsusi kapitalların beynəlxalq avro-dollar bazarında baş verən proseslərdən təcrid edə bilməz. İslam bank idarələri istənilən halda faiz haqlarının əlavə hesablanması və ödənilməsinin tam qadağan edilməsi tələbi ilə, beynəlxalq xüsusi kapitallar bazarında əməliyyatları ilk növbədə Avro və dollarla həyata keçirən qərb xüsusi kommersiya banklarından müxtəlif növ bazar valyuta borc almalarından istifadə

etmək zəruriliyi arasında real kompromis tapmağa çalışırlar. İslam bankları həmçinin qəbul edən ölkələrdə xarici banklarla və TMB-la qarşılıqlı əməliyyatlarda (xüsusilə banklararası kreditləşmə zamanı) faiz ödəmələri təcrübəsindən uzaq olmağın mümkünsüzlüyü ilə rastlaşırlar. Məlumdur ki, məsələn, ölkəsində istənilən faiz haqlarının tam və qəti surətdə qadağan olunduğu İran 90-cı illərin sonunda, bu cür borclar üzrə yüksək bazar faizini ödəyərək, ölkəyə əhəmiyyət baxımından birinci dərəcəli malların idxalının maliyyələşdirilməsi məqsədilə bir sıra qərb banklarından Avro və dollarla borc almağa dəfələrlə məcbur olmuşdur. Həqiqətən, beynəlxalq xüsusi kapitallar bazarında fəaliyyət göstərən xüsusi kommersiya banklarından bu növ valyuta borc almaları zamanı borc alandan həmişə böyük məbləğdə müəyyən olunmuş yaxud hal-hazırda “üzən” bazar faizi tutulur. Müəyyən hallarda və vəziyyətlərdə faiz haqlarının ödənilməsinə nisbətən daha “dözümlü münasibətin” müasir islam iqtisadi doktrinası üçün ümumilikdə səciyyəvi olmasına baxmayaraq islam tədqiqatçılarının bu problemə yanaşmasının müəyyən əsaslılığını və qanunauyğunluğunu qəbul etmək lazımdır. Belə ki, onlar xüsusilə qeyd edir ki, borc faizi (o cümlədən beynəlxalq xüsusi kapitallar bazarından valyuta borcları üzrə) kimi maliyyə vasitəsindən istifadə hər zaman çox saylı qeyri-müəyyən, həmçinin sırf subyektiv amillərin, o cümlədən olduqca ehtikar, xüsusi təsir etmələrin obyektiv təsirinə məruz qalır. Bu tam həcmdə beynəlxalq xüsusi kapitallar bazarında bazar valyuta borcları üzrə və qəbul edən ölkələrdə xarici banklarla və TMB-la banklararası kreditləşmə üzrə “üzən” faiz dərəcələrinin müasir istifadə təcrübəsinə aiddir. Bundan başqa islam təsərrüfat və maliyyə strukturları tərəfindən borc faizindən istifadə mexanizmindən imtina obyektiv olaraq islam tədqiqatçılarına müasir islam iqtisadi doktrinası çərçivəsində çox amilli sistemli iqtisadi təhlilin əsas kateqoriyası qismində Quranın tələblərinə və şəriət adətlərinə əhəmiyyətli olaraq daha uyğun olan “kapitalın effektivliyi”, yəni “kapitalın istifadəsinin effektivliyi” yaxud “investisiya ehtiyatlarının istifadəsinin effektivliyi” kateqoriyasını istifadə etməyə imkan verir. Bu gün islam tədqiqatçılarının qəbul etdiyi əsas yanaşmalara uyğun olaraq bu kateqoriya onu

bildirir ki, investorlar yeni kapital qoyuluşlarını həyata keçirərkən bilavasitə olaraq ilk növbədə milli iqtisadiyyatın bu və ya digər sahə və sektorlarında mənfəətin mümkün səviyyəsinə (gəlir normasına) əsaslanaraq nəticədə investisiya sahibkarlıq və maliyyə kapitallarının, potensialı konkret müsəlman ölkəsində kapitalın daxili bazarı ilə daha yüksək ("maksimal müsbət") qiymətləndirilən təsərrüfat sahə, sektor və segmentlərinə, sabit köçməsinə obyektiv şəkildə təmin edirlər.

Faiz əvəzinə islam bankları əmanətçiyə pullarını investisiya etdiyi müəssisənin gəlirlərində iştirak hüququnu təklif edə bilər. Bir mütləq şərt mövcuddur - əmanətçi mümkün olan zərərləri də paylaşmalıdır.

İslam modeli üzrə maliyyələşdirmə real sektorun bank kapitalının maraqlarından asılılığını məhdudlaşdırmaq imkanını verir ki, bu da borc faizinə əsaslanan sistem üçün xasdır. Pul aktivləri real sektorda investisiya imkanlarına cavab kimi yaradılır, bu səbəbdən, məhz real sektor maliyyə sektorunda gəlir tarifini müəyyən edir, əksinə deyil. Beləliklə, artıq banklar real iqtisadiyyatın inkişaf tempini müəyyən etməyəcək, istehsalat sektoru özü üçün əlverişli investisiya iqlimini yaratmağa başlayacaq.

İslam bankçılığı - bankçılıq və bank fəaliyyətinin İslam qayda-qanunları (Şəriət), prinsipləri ilə tənzimlənən formasıdır. İslam bankçılığının əsas məğzini, mahiyyətini faizin olmaması təşkil edir ki, bu da onu klassik banklardan fərqləndirir. Bəzən elə bu səbəbə görə İslam bankçılığını faizsiz bankçılıq da adlandırırlar. Faizsiz bankçılığın kökü e.ə 2123 - 2081-ci illərdə hakimiyyətdə olan Babilistan kralı Hammurapinin dövrünə gedib çıxır. Faizsiz bankçılıq müxtəlif bank əməliyyatlarını faizsiz yerinə yetirən bankdır. Faiz almaq və vermək Allah tərəfindən Qurani Kərimdə bir neçə ayə ilə haram qılınmışdır. Bu səbəbdən faizsiz bankçılıq prinsiplərinə sadıq bank sistemi müsəlmanlar üçün daha cazibəli görünür. İlk dəfə İslam iqtisadiyyatı termini Hindistandan olan müsəlman alimi M.A.Gilaninin "İslam iqtisadiyyatı" kitabında işlənmişdir. Gilani bu kitabda islama aid olan hansısa ideal iqtisadi sistem haqqında yazmışdır. "İslam iqtisadiyyatı" kitabının nəşrindən on beş il sonra dünyada ilk islam maliyyə institutları-yəni banklar yaranmağa başladı. 1975-ci ildə ilk müasir islam kommersiya bankı,

Dubay İslam Bankının qurulmasından etibarən sürətlə artan islam banklarının sayı 300-ü, aktivlərinin həcmi isə 250- milyardı ötmüşdür. Eyni zamanda bütün maliyyə sövdələşmələri real iqtisadi fəaliyyətə əsaslanmalıdır.

Məşhur Səudiyyə iqtisadiyyatçısı Ömər Çapranın fikrincə, İslam iqtisadiyyatı nadir vəsaitlərin bölünməsinə vasitəsilə, islam dininin müvafiqliyi ilə, fərdi azadlıqları (sərbəstlikləri) pozmadan və davamlı makroiqtisadi və ekoloji disbalans yaratmadan, insanlara müvəffəqiyyət qazanmağa kömək edir.

İslam bankçılıq sistemi möminlərə öz vəsaitlərini müəyyən işlərə investisiya etmək və maliyyə xidmətlərindən faydalanmaq imkanlarına halal şəkildə şərait yaradır.

İslam bankçılığının mahiyyəti ondan ibarətdir ki, Qurani –Kərimə və Sünneyə uyğun olaraq faizsiz bankçılıq fəaliyyəti göstərsin və insanlar arasında daha ədalətli, islam qanunları ilə maliyyə, pul-kredit sahəsində öz fəaliyyətini qursun. Bir cəmiyyətin iqtisadi, hüquqi, əxlaqi, mədəni, dini, siyasi, ənənə və adətləri kimi müxtəlif dəyərləri vardır. Bunlar ümumiyyətlə sistemli və bir-biri ilə qarşılıqlı təsirdədirlər. Bir cəmiyyətin inkişafı dedikdə, bütün bu saydığımız sahələrdə inkişaf, tərəqqi başa düşülür. Bu gün müasir elm baxımından dərhal bunu qəbul etmək lazımdır ki, iqtisadi inkişaf əsasən millətin digər bütün sahələrdə inkişafının bir nəticəsidir. Yəni bundan bir əsr əvvəlində iddia edildiyi kimi iqtisadi cəhətdən inkişaf etmək hər şeyin təməli deyil. Vəziyyət belə olunca iqtisadi inkişafda maddə ilə birlikdə mənə üzərinə əyilmək, cəmiyyətin iqtisadi dəyərləri ilə birlikdə mədəni, əxlaqi və ictimai dəyərlərini araşdırmaq və əxlaqi mövzuları ələ aldığımızda, istər istəməz dinin, adət-ənənənin üzərində dayanmaq lazımdır.

İslam bankçılığında da klassik banklarda olduğu kimi fiziki və hüquqi şəxslərdən depozitlərin və digər qaytarılan vəsaitlərin cəlb edilməsi, öz adından və öz hesabına kreditlərin verilməsini, habelə müştərilərin tapşırığı ilə köçürmə və hesablaşma - kassa əməliyyatlarını məcmu halda yerinə yetirir. İslam bankçılığı kreditdən faiz tələb etmir. İslam bankı ev, maşın və s. üçün kredit verirsə, bunu lizinq kimi edir və ya sahibindən satın alıb kirayə verir. Əgər şirkətlərə kredit verirsə, şirkətin bu vəsait müqabilində əldə etdiyi gəlirindən əvvəlcədən

razılaşdırılmış müəyyən hissəni tələb edir. Bu sistemdə banklar özlərini qorumaq üçün geniş maliyyə alətlərindən və ya törəmə alətlərdən (derivatives) istifadə etmir. İslam bankları daha çox varlığa əsaslanan (asset-based) bankçılığın müasir variantını tətbiq edirlər. Ona görə də bu banklar riskli kredit verməyə yanaşmırlar. İslam bankçılığında aşağıdakı sahələrə kreditlərin verilməsi qadağan edilir:

1. Spirtli içki istehsalı ilə məşğul olan sahələr;
2. Tütün və tütün məhsulları istehsalı sahələri;
3. Qumar, kazino fəaliyyəti ilə məşğul olan sahələr və s.

İslam bankçılığının iqtisadi inkişafa şərait yaratmasını aşağıdakı istiqamətlərlə izah etmək olar.

1. İslamın dəyişilən zamana, iqtisadi mühitə uyğun gəlməsi,
2. İslamda qeyri-adi müxtəlif fərqli milli-ərazi xüsusiyyətlərinin inteqrasiya olunmasına üstünlük verilməsi.
3. İqtisadi inkişafa təminat verən və islam mənəvi dəyərlərinə xələl gətirməyən elementlərin insanların davranışında tətbiq olunması.
4. Təriqət və məhzəb müxtəlifliyinin olmasına baxmayaraq, islamda vahid mənəvi birliyin mövcud olması və qorunması prinsiplərinə riayət olunması.
5. İslam sivilizasiyasının dinamik və sintezli xarakterdə olması, dini-mənəvi dəyərlərin möhkəmlənməsinə aid olanları hər şəraitdə qəbul etməsi, lakin hər cür fərdi sərbəst inkişafı ləngidən elementlərini rədd etməsi.

İslamın mənəvi dəyərlərinin bəşəriliyi onun universal və hərtərəfli xarakter daşımasıdır. İslam heç bir milli çərçivə, sərhəd, qapalı inkişaf və konkret müddəti qəbul etmir. O, hər cür dəyişilən şəraitə uyğun gələn inkişafetmə potensialına üstünlük verir. Bu baxımdan işdə islamda iqtisadi dəyərlərin mövcud olması, xüsusən əmlak, mülkiyyət və torpaq, icarə, maliyyə - kredit, bank işi və ticarət sahəsindəki münasibətlərin formalaşması istiqamətindəki rolu qeyd olunur. Eləcə də müsəlman dövlətlərində islam mənəvi dəyərlərinə əsaslanan iqtisadi sistemin formalaşması istiqamətləri, iqtisadi inkişafa imkan verən mühitin yaradılması və qorunması imkanları, dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi və s. məsələlərinə diqqət yetirilir.

İslam bank sistemi öz iqtisadi mahiyyətinə görə fəaliyyətini faizlə deyil, mənfəətlə əlaqələndirdiyi üçün o heç vaxt müflisləşməyə məruz qalmır, çünki onlar tamamilə yeni bir mühit əsasında formalaşırlar ki, bu da yalnız "əməklə pulun" birləşməsinə, əməliyyatların sonunda mənfəətdən pay almağa, eləcə də ticarət mənfəətinin əldə olunmasına əsaslanır. Digər tərəfdən, islam bankları ilə klassik bank sistemi nə aktiv, nə də passiv əməliyyatlara görə heç vaxt uzlaşmədikləri üçün onlar hər cür rəqabətdən uzaqdırlar. Eləcə də islam bank sistemi yardım xarakterli kreditləşməyə üstünlük verdiyi üçün onun mahiyyəti tamamilə klassik bank sistemindəki vəsaitə görə faizin əldə olunması prinsipindən fərqləndiyindən bunların iqtisadi həyatda oynadığı rollar da tamamilə müxtəlifdir.

İslam iqtisadiyyatının əsas məqsədi ölkənin sərvət və nemətlərindən istifadə olunmasında bütün əhali üçün bərabər şəraitin yaradılmasıdır. İslamda bərabərlik prinsipini heç də müxtəlif əmək, peşə, işgüzarlıq qabiliyyətinə malik olanların gəlirlərini, bərabər həyat tərzini əhatə etmir. Çünki eyni iqtisadi mühit və şərait maddi nemətlərin əldə olunması üçün bərabərlik yaratsa da, lakin adamlar dini-mənəvi dəyərlərin mənimsənilməsi, icra və əməl olunmasında müxtəlif mövqedə dururlar. Qurani-Kərimdə bu barədə çox müfəssəl qeyd olunmuşdur: «... Sizin hər biriniz üçün bir şərait və bir yol təyin etdik. Əgər Allah istəsəydi, sizi (eyni şəriətə tabe) vahid bir ümmət edərdi. Lakin (bu müxtəliflik) Allahın verdikləri {sərvət və nemətlərlə} ilə sizi imtahan etmək üçündür» (5. Əl-Maidə surəsi, ayə 48). Digər tərəfdən, ruzi baxımından da insanlar müxtəlif mövqedə dururlar. «Allah ruzi baxımından birinizi digərinizdən üstün etmişdir» (16. Əl-Nəhl surəsi, ayə 71).

Ona görə də islam iqtisadiyyatında sərvət və nemətlərin bərabər bölgüsü deyil, onların əldə olunması üçün bərabər şəraitin yaradılması əsas prinsipdir. Eyni zamanda bu sərvət və nemətləri əldə edə bilməyənlər üçünsə, əldə olunan maldan ən zəruri ehtiyacı ödəmək üçün bərabər bölgü tətbiq olunur. Çünki islamda hətta valideynlərdən miras qalmış əmlak belə övladlar arasında müxtəlif bölünür. «Valideynlərinizdən və övladlarınızdan hansı birinin xeyir və mənfəət cəhətdən sizə daha yaxın olduğunu bilmədiyiniz üçün bu (bölgü), Allah tərəfindən müəyyən edilmişdir» (4. Ən-Nisa surəsi, ayə 11).

İslamın əsaslarının iki əsas bünövrəsi olan Quran və Sünnət faizi bir zülm olaraq görür və buna görə də qadağan edər. Bu Quranda belə göstərilmişdir: “ faizi yeyənlər məhşərdə ancaq şeytan çarpmış kimi qalxarlar. Bu onların ; “Alış-veriş də faiz kimidir” demələrindən irəli gəlmişdir. Amma Allah alış-verişi halal, faizi haram buyurdu. ” İslam bankçılığı öz sistemində Allahın buyurduğu qanunlara əsaslanan etik bankçılıqdır. Bu cür bankçılıq son dərəcə etik yanaşma və iş metodikası tələb edir. İslam bankçılığının əsas fəaliyyət sahələri kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

1. Sosial kreditlər - maaşların və gəlirlərinin on qatına qədər evlənen, əməliyyat olan və ya müalicə olunanlara öz ehtiyaclarını ödəmək üçün beş il müddətinə verilir və yalnız 1% nisbətində məsrəf alınır.
2. İstehsal krediti-dövlətin inkişaf planına uyğun iqtisadi fəaliyyətləri dəstəkləmək məqsədi ilə istehsalçılara 5 il müddətinə verilən vəsait.
3. Tələbə kreditləri-ali təhsil alan tələbələrin təhsil xərclərinin qarşılanmasıdır, sonradan bu banka yüksək gəlir gətirə bilər;
4. İnvestisiyalar - bank əmanət və gəlirlərinin bir hissəsini ya ortaqlıq, ya da yalnız özü tək iştirak etməklə görəcəyi işlərə investisiya etməkdədir.
5. Cari, əmanət (depozit) və ya digər hesaba qoyulmuş vəsaitlər - bu banklar istər qorumaq məqsədi ilə istərsə də, yatırım məqsədi ilə banka qoyulan əmanətləri qəbul etməkdədir. Əmanət istənilən vaxt çəkilə bilər və əmanət sahiblərinə bu imkanlardan istifadə etməyə şərait yaradılır:
 - 1) uyğun şərtlərə sahib olan bankın müştərilərinə kredit verilməsində üstünlük;
 - 2) Maliyyə ilinin sonlarında bankın tətbiq edəcəyi maddi imtiyazlardan və hədiyyələrdən istifadə haqqı;
 - 3) sosial yatırımlarda istifadədə birincilik

İslam bankları İslam iqtisadi sisteminin bir parçası və əsas sütunlarından biridir. İslam bankçılığında yatırılan depozitlər 2 cür ola bilər:

1. Müddətsiz depozit - geri çəkilmə tarixi göstərilmədən banka qoyulan depozitlər;

2. Müddətli depozitlər -pulun geri çəkilmə tarixi bəlli olur.

Bank cəlb etdiyi əmanətləri bu növlərinə görə qruplara ayıraraq müddətlərinə uyğun yatırımlara yönəldir və sonda əldə ediləcək xalis gəlir bankla əmanət sahibləri arasında müqavilə şərtlərinə görə bölüşdürülür.

Son dövrlər İslam bankçılığı dünya maliyyə sektorunda sürətlə yüksəlir. Belə ki, dünyada fəaliyyət göstərən 200-dən çox İslam Maliyyə qurumlarının aktivlərinin həcmi 350 milyard dollar həcmindədir. İslam bankçılığının mahiyyəti özünü onun fəaliyyət xüsusiyyətlərində göstərir:

1. Faizsizdir – bu bankların digər banklardan ən önəmli fərqi öz fəaliyyətlərində faizə yer verməmələridir. Yəni cəlb etdikləri vəsaitlərə görə faiz ödəməzlər, yerləşdirdikləri vəsaitlərdən, aktivlərdən faiz götürməzlər.

2. Ticarətlə sıx bağlıdır (Trade-related) – islamda faizin haram, ticarətin və gəlirin halal olması İslam bankçılığında müştəri ilə bank arasında ticarət xüsusiyyətli işlərin görülməsinə böyük əhəmiyyət verilir. Pul ticarəti islamda haram olduğuna görə gəlir əldə etmək üçün mal və əmtəə ticarətindən istifadə edilir.

3. Sərmayə bağlantılıdır (Equity Related) – islam bankçılığının gəlir-zərər ortaqlığı (mudaraba) və sərmayə iştirakı (muşaraka) bu bankların yerinə yetirdiyi əsas funksiyalardandır. İslamda sərmayə sahibi təşəbbüskarın, iş görənin bacarığı və çalışması sayəsində qazanılan gəliri onunla bölüşür. Sərmayənin və görülməli işdən gələn gəlir əvvəldən müəyyənləşir, ancaq burada naməlum qalan məbləğdir.

4. Yatırımlar, investisiyalar əxlaqa uyğun sahələrə yönəldilməlidir (Ethical investments) – İnvestisiyalar İslam dininin qadağan etmədiyi sahələr çərçivəsində gerçəkləşməlidir. Bu məzmununda İslami investisiya silahlanma, qumar, alkoqol sahələri istisna olmaqla fayda verici, cəmiyyətin bütün üzvlərinin iştirakını təmin edən, inkişaf üçün zəruri olan sahələrə yönəldilməlidir.

Bir sıra ədəbiyyatlarda İslam iqtisadiyyatı kapitalist və sosialist iqtisadiyyatın alternativini kimi təhlil edilir. Alternativliyin tərəfdarları qeyd edirlər ki, İslam iqtisadi modelində təsərrüfatçılığın kapitalist və sosialist sistemlərinin nöqsanları aradan qaldırılır. Şübhəsiz ki, İslam iqtisadiyyatında bütün iqtisadi kateqoriyalara

(pul,sərmayə,istehsal,istehlak və s.) insanlar tərəfindən islam etik dəyərlər prizmasından baxılmışdır. İslam bank işinin əsas məqsədi iqtisadi münasibətlərdən sələmin, faizin birmənalı olaraq silinməsindən və maliyyə-kredit sisteminin təmin olunmasından ibarətdir. Buna görə də müsəlman dövlətlərində islam banklarının açılması oradakı müsəlmanların faiz bəlasından qorunmasına səbəb olacaq. İslam bankları islam dəyərləri çərçivəsində fəaliyyət göstərdiyindən, onların işlək mexanizmi bir çox ölkələrin iqtisadiyyatı üçün eyni mahiyyət daşıyır. Çünki iqtisadiyyatlarında faizin mövcud olduğu ölkələrdə islam bank vəsaitlərinin tətbiqi müəyyən məhdudiyyətlərlə üzləşir. Bu vəsaitlər elə sahələrə tətbiq olunmalıdır ki, onlar gəlir forması kimi faizlə cəlb olunan sahələr olmasın.

İslam bank işi müsəlmanların iqtisadi fəaliyyətini aktivləşdirən sahə kimi, onların bir sıra ehtiyaclarının ödənilməsi mənbəyi kimi fəaliyyət göstərir. İslam bankçılığı islam mənəvi dəyərlər meyarı saxlanmaqla,islam bank sisteminin fəaliyyətində iqtisadi artım, milli iqtisadiyyat, məcmu tələb, infilyasiya, işsizlik, sabit qiymət səviyyəsi və s. göstəricilərlə əlaqədar tənzimləmək zərurəti meydana gəlir.

İslam iqtisadiyyatına həsr olunmuş işləri analiz edərkən, islama müvafiq olan təsərrüfat sisteminin yaranma probleminə baxışlardan asılı olaraq, ən azı 3 qrup tədqiqatçıların yanaşma prinsiplərini görə bilərik:

1) I qrup nümayəndələri (“konservatorlar”-köhnəlik tərəfdarları) hesab edirlər ki, Quranda və Sünnədə əsaslı surətdə əsas iqtisadi mövqelər tərtib edilmişdir və ona görə də xüsusi “İslam iqtisadiyyatı” adlı intizam hazırlamağa ehtiyac görülmür.

2) II qrupu isə əsasən ilahiyyatçılar və hüquqşünas - ənənəçilər təşkil edir. Onlar üçün islam iqtisadiyyatı – yalnız Quranı deklamasiya elminə, fiqh (müsəlmalıqda hüquq elmi) və başqa elmlərə bərabər tutulan islam elmlərindən biridir. Bu qrupun tərəfdaşları belə hesab edirlər ki, islam iqtisadiyyatı bütün insanların deyil, müsəlman icmasının maraqları daxilində inkişaf etməlidir.

3) III qrupa aid edilən alimlər hesab edurlər ki, islam iqtisadiyyatı – dünya ictimai iqtisadi-siyasi fikrinin istiqamətlərindən biridir. Bu qrupa islam

iqtisadiyyatını kapitalist iqtisadiyyatın alternativini kimi təhlil edən, həmçinin daha çox mülayim nöqteyi-nəzərlərə tərəfdar olan və islam iqtisadiyyatını Qərb iqtisadi elminin kontestində tədqiq edən şəxsləri aid etmək olar.

Alternativliyin tərəfdarları qeyd edirlər ki, islam iqtisadi modelində təsərrüfatçılığın kapitalist və sosialist sistemlərin nöqsanları aradan qaldırılır. Bu əsasən islamda, kapitalizmdə olan xüsusi mülkiyyətin mütləqiyyəti haqqında tezisdə özünü büruzə verir. Əlbəttə, kapitalizmdə olan mülkiyyətin mütləqiyyəti haqqında tezis bizim fikrimizcə, onun islama münasibətinin müqayisəsində elə də düzgün deyildir. Həqiqətən də islamda sərdarlıq ideyası hökm sürür. Belə ki, dünyada olan bütün sərvət və nemətlər Allaha məxsusdur, insan isə onun əlində olan vəsaitlərin, həmçinin intellektual vəsaitlərin yalnız etibarlı idarəedicisidir. Lakin burada söhbət insanla Allah arasındakı əlaqələrdən gedir. İnsanların bir-biri arasındakı münasibətlərdə isə mülkiyyət hüququ İslam iqtisadi sistemində Qərbdəkindən heç də az qorunmur.

Fəsil 2. İslam bankçılıq fəaliyyətində yeni meyllər

2.1. İslam bankçılıq fəaliyyətinin müasir vəziyyəti

Dünyada islam maliyyə sisteminin əhəmiyyəti getdikcə artır. Təkcə İslam ölkələrində deyil, müsəlman əhalinin çox olduğu Avropa ölkələrində də bu sistemə maraq yüksələn xətt üzrə inkişaf edir. Həmçinin Qərb sənaye ölkələrinin bir sıra kommersiya banklarının əməliyyat fəaliyyətinin yeni istiqaməti onlar tərəfindən öz ölkələrinin müsəlman müştərilərinə islam adətlərinə və islam iqtisadi doktrinasının prinsiplərinə tam uyğun şəkildə maliyyə və investisiya xidmətlərinin göstərilməsi olmuşdur.

Qərb ölkələrində islam banklarının kredit bazarlarına uyğunlaşması üzrə kifayət qədər effektiv üsullardan biri onların müsəlman müştərilərə ilk növbədə həmin ölkələrdə yaşayış evlərinin və digər daşınmaz əmlakın əldə edilməsi məqsədilə borca investisiya ehtiyatlarını verən xüsusişədirilmiş tikinti təşkilatı (building society) qismində əməliyyat fəaliyyəti olmuşdur. Əməliyyat fəaliyyətinin bu cür istiqamətləndirilməsi məsələn, Şimali Amerikada (Miçiqan və Ontario) yerləşən, müştərilərinin kiçik-pərakəndə maliyyələşdirilməsi üzrə ixtisaslaşan və qabaqcıl islam maliyyə institutu olan “Ferst Ras Faynenşnl Servisiz” bankında yüksək effektiv olmuşdur.

Ümumiyyətlə, Avropada islam bankçılığın təməlini qoyan “mudaraba” və “müşərəkə” aktları, “Commenda” və “Societa” adı altında istifadə edilir. Mudaraba əqdi öncə İtalyanlar, daha sonra da İspaniyalılar arasında önəmli prinsiplərdən biri olmuşdur. Mudaraba ortaqlığı üsulu X əsrdən etibarən “Commenda” adı ilə Avropaya keçmişdir. İntibah və reformasiya hərəkətləri sonrasında islam maliyyələşdirmə qurumu olaraq dostluq cəmiyyətləri (friendly societies) və yardım cəmiyyətlərinin (benefit societies) yaranmasına səbəb olmuşdur.

Xüsusilə ingilis bankçılığında önəmini hələ də qoruyan və qismən mənfəətin bölüşdürülməsi əsasına görə çalışan trastların (Investment Trust) islam bank ilə bənzərlik və yaxınlığına bir sübutdur.

2001-ci ildə HSBC-nin həyata keçirdiyi islam əməliyyatların həcmi 1,75 mlrd dollar təşkil etmişdir. 2000 filialı olan “Lloyds TSB” 2005-ci ildən müsəlman icması üçün nəzərdə tutulmuş proqramı həyata keçirir. Ənənəvi xidmətlərlə yanaşı, bank şəriət normalarına uyğun bank məhsulları da istehsal edir. İslam prinsiplərinə uyğun yaşamaq istəyən əmanətçilərə ödəmə hesabları, tələbə kartları, ipoteka krediti, sərmayə fondları təklif olunur. 2007-ci il aprelin 3-dən bankda əməliyyatları şəriət qanunları əsasında aparan hüquqi şəxslər üçün hesablar açılıb. Bu hesabların üstünə faiz gəlmir və həmin vəsaitlər müəyyən fəaliyyət növlərinə, o cümlədən oyun biznesinə və ya alkoqol istehsalına sərmayə kimi qoyulmur.

Qeyri-müsəlman, o cümlədən Qərb ölkələrində təsis edilmiş bir çox islam bankları yerli kredit bazarlarında qəbul edən xarici dövlətlərin yerli maliyyə idarələri ilə uğurlu rəqabət aparmaq qabiliyyətində idilər; bu gün həmin banklar Avstraliyada, Hindistanda, Böyük Britaniyada, ABŞ-da, Tailandda, Danimarkada və bəzi digər dövlətlərdə sabit fəaliyyət göstərirlər.

1995-ci ildə islam bank işi və maliyyə məsələlərinə həsr edilmiş beynəlxalq konfransda (Toronto ş.) 500 mindən çox müsəlmanların yaşadığı Kanadada islam bank işinin sabit inkişafı üçün geniş potensial imkanlar müəyyən edilmişdir. Məhz həmin səbəblərə görə həmin ölkədə özünün bütün tranzaksiyalarını və əməliyyatlarını bütövlüklə şəriət adətlərinə uyğun həyata keçirən islam bank maliyyə institutlarının investisiya fəaliyyəti üçün obyektiv ilkin şərait formalaşır. 1985-ci ildən etibarən Cenevrə şəhərində (İsveçrə) çox sayda bir sıra islam ərəb investisiya bankları sabit fəaliyyət göstərir. Qəbul edən qeyri-müsəlman ölkələr adətən onların ərazisində islam banklarının və maliyyə institutlarının təsis edilməsi və onların inkorporasiyası (tərkibinə daxil edilməsi) ilə bağlı müəyyən çətinliklərlə üzləşirlər. Buna baxmayaraq, həmin ölkələrdə milli bank nəzarəti orqanları həm islam, həm də ənənəvi kommersiya banklarının lisenziyalasdırılmasına dair yanaşmasında, ilk növbədə həmin kredit institutlarının qüvvədə olan milli bank qanunvericiliyinin əmanətçilərin maraqlarının müdafiəsi və təmin edilməsinə aid hissəsinin bütün tələblərinə cavab verib-verməməsini müəyyənləşdirərkən bərabər

qərəzsiz olmalıdırlar. Qəbul edən ölkələrin bank nəzarəti orqanları ilk növbədə ölkədə daimi əməliyyat fəaliyyətinə dair lisenziyanın alınmasına iddia edən islam bankının kifayət həcmdə ilkin nizamnamə kapitalına, satıla bilən aktivlərə malik olub-olmadığına və fəaliyyəti zamanı investisiya, həmçinin depozit risklərinin bütün növlərinə lazımi cari nəzarəti həyata keçirib-keçirmədiyinə əmin olmalıdırlar. İslam banklarının qəbul edən qeyri-müsəlman ölkələrinin bütün bu tələblərinə cavab verməsi onlar tərəfindən həmin ölkələrin yerli kredit bazarlarında istənilən, həm depozit, həm də investisiya əməliyyatlarının aparılması zamanı mövcud çətinlikləri aradan qaldırmır.

Ümumiyyətlə, dünya təcrübəsinin göstərdiyi kimi gec və ya tez ölkənin maliyyə sistemi islam bankçılıq institutlarla fəaliyyətinə rast gəlinəcəkdir.

Bank sistemi Türkiyə maliyyə sisteminin ən böyük hissəsi olmaqla, maliyyə kapitalının 51,3 faizini özündə cəmləmişdir. Maliyyə sistemində banklarla yanaşı, sığorta və digər maliyyə qurumları da inkişaf etməkdədir. Lakin bu inkişaf digər ölkələrlə müqayisədə olduqca aşağı səviyyədədir və gələcəkdə inkişaf etməsinə ümid edilir.

Türk bank sistemi 3 əsas bank qrupundan ibarətdir: ticarət bankları, inkişaf-investisiya bankları və katılım (iştirakçı) və ya islam banklarıdır. Bu banklar sərmayə mənbəyinə görə - dövlət, özəl və xarici sərmayəli banklar olmaqla 3 qrupa bölünür.

1985-ci ildən başlayaraq Türkiyədə fəaliyyət göstərən islam banklar maliyyə sektoru daxilində yavaş da olsa, getdikcə əhəmiyyəti artan təşkilatlardır. Təsis məqsədi ilə icra etdikləri funksiyaları üst-üstə qoyduqda islam bankların iyirmi beş illik müddət ərzində iqtisadi və ictimai strukturda çox əhəmiyyətli funksiyanı icra etdiyi görünür.

Vaxt keçdikcə təsdiq edilmişdir ki, bu təşkilatlar iqtisadi və ictimai sahədə əhəmiyyətli bir boşluğu doldurur. Türkiyədə kapital mənbələrinin çatışmazlığı və mütəmadi olaraq xaricdə mənbə axtarışları islam bank fəaliyyətinin Türkiyədə tətbiqinə başlanmasının əsası olmuşdur.

İslam banklar ölkəmizdə maliyyə vasitələrinin formasını dəyişdirmək baxımından da əhəmiyyətli mənfəət və sərvət kimi qəbul edilməlidir. Bu gün istər fond toplamaq, istər fondlardan istifadə və istərsə də digər bank xidmətləri sahəsində xidmət göstərmək forması, məhsulun müxtəlifliyi, ixtisaslaşmış işçi heyət və texnoloji bacarığı ilə formalaşan rəqabət şəraiti sayəsində maliyyə və iqtisadi sektorun inkişafına, dərinləşməsinə, sabitliyinə və böyüməsinə əhəmiyyətli kömək göstərirlər.

İslam bank fəaliyyəti üsulları müxtəlif növ və xarakterdə olmaqla Osmanlı dövründə də geniş tətbiq edilmişdir*.

İslam bankların Türkiyədə ilk ciddi imtahanı 1994-cü ildə yaşanan maliyyə böhranı olmuşdur. 1994-cü ildə Türkiyə tarixində ən böyük cari kəsir ilə üzləşilmişdir. Dövlətin borc tələbatının kəskinləşməsi və faiz nisbətlərinin yüksək olması həmin dövrün ən bariz xüsusiyyətlərindəndir. Başqa sözlə, ikiqat kəsir kimi ifadə edilən cari kəsir və büdcə kəsiri hökumətin borcları ödəmək gücünə olan inamsızlığı ilə birləşdi.

2001-ci il Türkiyədə həm ənənəvi bank sektoru, həm də islam banklar (xüsusi maliyyə təşkilatları) üçün həqiqətən mühüm dönüş nöqtəsi olmuşdur. Əvvəllər də, 1994-cü ildəki maliyyə böhranı daxil olmaqla, irili-xırdalı böhranlardan keçən islam bank sistemi, ənənəvi bank sistemi kimi olmasa da 2001-ci ilin iqtisadi böhranında ciddi şəkildə dağıldı.

Bank sektorunda 2000-ci və 2001-ci illərdə böhranlara səbəb olan struktur zəifliyi onun yenidən qurulması zərurətini doğurmuş və bunun üçün aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilmişdir:

1. dövlət banklarının reabilitasiyası;
2. özəl bankların gücləndirilməsi;
3. zəif bankların çeşidlənməsi;
4. tənzimləyici və nəzarət çərçivəsinin optimallaşdırılması;

* Osmanlı imperatorluğunun maliyyə işlərində vəsait fondları ilə yanaşı «sənətkarların təsis etdiyi sənətkar fondları, yetimlərin malının şəriətə əsasən qorunması və qiymətləndirilməsi üçün təsis edilən yetimlərə vəsait verən fondlar, yeniçilər üçün təsis edilən orta fondlar, müəyyən məhəllə və ya kənd üçün təsis edilən vergi fondları digər bank fəaliyyətləridir».

5. məhdud əmanət sığortasına keçid;
6. dövlət borclarının gözdən keçirilməsi və azaldılması.

Sektorun iştirakçılarından İhlas Finans Kurumunun fəaliyyətləri Bank Fəaliyyətini Nizamlama və Yoxlama Komissiyası (BFNYK) tərəfindən dayandırılmışdır.

Həqiqətən də sektorun iştirakçılarından biri və ən böyüyü olan İhlas Finans Kurumu 2001-ci il iqtisadi böhranı gedişində ödəniş qabiliyyəti böhranına düşmüş və nəticədə BFNYK tərəfindən fəaliyyətlərinə son qoyulmuşdur. Bu hal digər xüsusi maliyyə təşkilatlarının müştərilərinin də panikaya düşməsinə səbəb olmuşdur. Digər xüsusi maliyyə təşkilatlarının müştəriləri də bütün pul vəsaitlərini dərhal götürmək üçün təşkilatlara axın etdi.

Müştərilərin xüsusi maliyyə təşkilatlarından kütləvi pul vəsaiti götürmək tələbi təxminən beş ay davam etmiş və bu prosesdə təşkilatlar yığılan fond baxımından təxminən 50 % nisbətində azaldı. Həmin dövrdə müştərilərin pul vəsaitlərini götürmək tələbinin qarşısını ala biləcək yeganə tədbir bu təşkilatlardakı fondlar üçün də ənənəvi banklardakına oxşar dövlət təminatı mexanizminin yaradılması idi.

İslam bankların gətirdiyi ən əhəmiyyətli yenilik, zəif və çətin olsa da, iqtisadiyyat sahəsində müxtəlif aspektlərdə düşünməyi öyrətmək olmuşdur.

İslam bank fəaliyyətində əmanətlər ticarət və sənaye fəaliyyətlərində iştirak edərək istehsal amili xarakterini alır. Bu şəkildə əlavə dəyər formalaşdırılaraq əmanətlərin də həcmi artır. İqtisadiyyat sahəsindən kənarda qalan əmanətlər həm ölkə üçün, həm də əmanətçilər üçün itkidir. Bundan başqa pul vəsaitlərinin kənarda toplanması da islam iqtisadiyyat modelinin prinsiplərinə uyğun gəlmir. Kapitala çevrilən əmanətlər milli gəlirin artması, bu artım isə cəmiyyətin rifahına kömək deməkdir.

Əmanətlərin real iqtisadiyyatdan kənarda veksəl, fond, repo kimi sahələrdə və faiz təminatları ilə qiymətləndirilməsi, əmanətçiləri ətalətə sürüklədiyi kimi sahibkarı da istehsal və işləməkdən yayındırır. Xüsusilə böhran dövrlərində sənaye təşkilatları daha yüksək faizə yönələrək gəlirlərinin böyük bir hissəsini faiz yolu ilə

əldə edir. İstehsala əsaslanmayan iqtisadiyyat borc üzərində qurulur və kiçik bir azlıq rifah içində yaşadığı halda geniş kütlələr yoxsulluqla mübarizə etməyə məcburdur. Xüsusilə israfçılığın geniş yayıldığı dövlət təşkilatlarının bazardakı mənbələrə yüksək faizlə ortaq olması, istehsal edən və işləyən sahibkarın mənbə imkanlarını daraldır. Dövlətin borc götürmək tələbatı prinsip kimi islam bankların maraq dairəsindən kənardadır. İslam banklar hər daimi real iqtisadiyyatı, istehsal və ticarəti maliyyələşdirdiyi üçün böhranların dağıdıcı gücünü azaldır. Hətta böhran dövrlərində belə müştərilərinə kömək etməkdə davam edir. Fondlarını heç bir başqa sahədə qiymətləndirmir. Buna görə də böhran dövrlərində (bəlkə də şirkətlərin mənbəyə ən çox tələbatı olduğu bu dövrlərdə) müştərilərinin fondlardan istifadə etməsini davam etdirir.

Fondlardan istifadə edən müştərilər üçün yeni açılış, yeni fürsət deməkdir. İslam bankların ənənəvi banklarla rəqabəti ənənəvi banklara yanaşmalara da təsir göstərir. İslam bankla işləməyi üstün tutan bir çox kredit müştərisinə ənənəvi banklar tərəfindən gəlirli satış kreditinə oxşar təkliflər edilir. Qiymət və kreditin verilmə prosesi, təminat şərtləri baxımından da islam banklar ənənəvi banklara təsir göstərir. Bu vəziyyət, fondlardan istifadə edən müştərilər üçün daha keyfiyyətli xidmət deməkdir.

Qeyri-müəyyən faizlərdən və yüksək faizlərə girməkdən çəkiniyi üçün kapital qoyuluşunu həyata keçirə bilməyən sahibkarlar üçün də islam banklar çox gözəl gəlir-ziyan ortağıdır.

İslam banklar neftlə zəngin körfəz ölkələrindəki artıq fondları cəlb edə biləcək mühüm potensiala və imkana malikdir. Fondlarını islam prinsiplərə görə qiymətləndirmək istəyən bu ölkələrin, Türkiyədə həyata keçirəcəkləri gəlirli satış və ya gəlir-ziyan kapitalları üçün islam banklardan vasitəçi kimi istifadə edərək və ya bilavasitə Türkiyədə islam bank təsis edərək və ya səhmdar kimi verəcəyi mühüm potensialı mövcuddur və bu potensialın hal-hazırda cüzi bir hissəsi əldə edilmişdir.

Neftlə zəngin Körfəz ölkələrinin çox böyük məbləğə malik fondları başda İngiltərə olmaqla, Avropa ölkələrində, Amerika Birləşmiş Ştatlarında, Çində,

Yaponiyada islam qaydalara görə qiymətləndirilir. Halbuki ölkəmiz formasından başqa, düşüncə baxımından da bu fondları lazımınca qiymətləndirə biləcək bazardır. Əhalisinin gənc və dinamik olması, sahibkar bacarığının artması, sənaye istehsalının həcmi, idxal və ixrac məhsullarının tərkibi, sırf xarici mənbəyə olan tələbat, Avropa Birliyi ilə əlaqələri bazarın gələcəkdəki vəziyyəti haqqında ümidlər verir.

İslam bankların müddətli və ya müddətsiz olaraq yığıqları fondların idarəetmə mexanizmləri ənənəvi banklardan həm hüquqi, həm də mahiyyətə fərqlənir. Lakin islam hesabların vaxt tənzimləmələrinin müddətli əmanətlərə, cari hesabların isə müddətsiz əmanətlərə oxşar olması, ənənəvi banklarla olan rəqabət məsafəsini azaltmaqda və təşkilatlar üçün aktiv-passiv müddətlərinin uyğunluğunu təmin etməkdə problem kimi qalmaqdadır. Digər tərəfdən, fond yığmaq və fondan istifadə prinsipləri və islahatlarından başqa, xarici əməliyyatlar, veksəl, zəmanət məktubu, fərdi kreditlər, çeklərin tərtib edilməsi, alternativ paylaşdırma kanalları, kredit kartları, P.O.S. sistemləri hər iki bank fəaliyyəti növü üçün oxşardır və bu oxşarlıqlar rəqabətdə daha çox islam bankların əleyhinə işləyir. İslam bankların özünəməxsus yeni məhsullar inkişaf etdirə bilməməsi, özlərini böyük açıq sahədə rəqabətə sürükləyir.

İslam bankların ənənəvi banklara rəqib olması, sektordakı payları 10 %-i keçdikdən sonra qiymətləndirilə bilən mövzudur. İslam bankların qət etməli olduğu uzun məsafə mövcuddur. Ancaq sürətli və aqressiv inkişaf siyasətindən daha çox, davam etdirilə bilən, sağlam və mütəmadi inkişaf siyasətinə üstünlük verilməlidir. Bazara yeni iştirakçıların daxil olması stimullaşdırılmalı, islam banklar daha geniş kütlələrə çatdırılması təmin edilməlidir.

Bank fəaliyyətindən kənarlaşmanın bir səbəbi iqtisadi tənəzzüldürsə, digər bir səbəbi faizin haram olduğuna inanan bir cəmiyyətin iqtisadi həyatını, müxtəlif vasitələr axtarmaq əvəzinə uzun illər tamamilə faiz vasitəsilə istiqamətləndirmək cəhdindəki təkidi olmuşdur. Türkiyədə əhalinin əksəriyyəti «bank» və «kredit» terminlərini mənfi qavrayır. Hətta türk filmlərində «evin ipotekaya qoyulmaqla kredit üçün müraciət etmək müflisləşmə kimi» təqdim edilir. Hal-hazırda

iqtisadiyyata daxil olmayan passiv mənbələr, böyük nisbətdə qeydiyyatdan kənara çıxmalar, bank sektorunun tələb etdiyi geniş və hələ ki, işlənməmiş xidmət sahələri də nəzərə alındıqda ümumilikdə bank sektorunun kifayət qədər təkmilləşmədiyi aydın olur.

Bu şəraitdə islam banklar hal-hazırda ənənəvi banklara rəqib olmaqdan çox uzaqdır. İslam banklar özlərini ənənəvi banklara rəqib deyil, maliyyə sisteminin tamamlayıcı ünsürlərindən biri kimi tanıtsa da və bu həqiqətən belə də olsa, ənənəvi banklara hər biri ciddi rəqib kimi görünür. İslam bankların ümumilikdə bank sistemi daxilindəki payının son dərəcə məhdud olması da bu baxış bucağını dəyişdirmir. Həm yerli, həm də fəaliyyət göstərən xarici banklar, istər fond yığmaq baxımından, istərsə də fondlardan istifadə baxımından islam bankların müştəriləri üçün müraciət etmənin dolayı yollarını axtarırlar.

İslam bankları öz iş prinsiplərinə görə klassik banklardan fərqlənir. Belə ki, onlar əməliyyatları faizsiz aparır və islam iqtisadiyyatı qarşısında duran vəzifələrin icrasında fəal iştirak edirlər. Dünyada 150-yə yaxın maliyyə qurumu islam dəyərlərinə üstünlük verməklə fəaliyyət göstərirlər. İslam prinsipləri ilə işləyən banklar fəaliyyət göstərdikləri yerlərdən asılı olaraq aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

- 1) Müsəlman ölkələri ;
- 2) Qeyri-müsəlman ölkələri ;

İslam prinsipləri ilə işləyən bankların mövcud olduğu müsəlman ölkələrinə aiddir- Səudiyyə Ərəbistanı, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, İndoneziya Respublikası, Türkiyə Cümhuriyyəti, İran İslam Respublikası, Küveyt, Malaziya, Azərbaycan və s.

İslam prinsipləri ilə işləyən bankların mövcud olduğu qeyri-müsəlman ölkələrinə aiddir - Böyük Britaniya, Filippin, Danimarka, Amerika Birləşmiş Ştatları, Kanada, Avstraliya, Almaniya Federativ Respublikası, İsveçrə və s. Dünyanın bir çox ölkələrində islam bankçılığı böyük uğur qazanmış və müsəlman olmayan bir çox ölkələrin tanınmış nəhəng bankları müştərilərlə islam qanunlarına uyğun xidmət etmək üçün xüsusi şöbələrə malikdirlər.

Faizsiz maliyyə və xidmət təqdim edən təşkilatların meydana gəlməsi və inkişafı dünyada yeni bir ehtiyacın nəticəsi olaraq görülür. Buna görə də dünyada məşhur olan: Citicorp, Goldman Sachs, HSBC, Morgan Stanley, Standart Chartered, Banque National da Paris, ABN Ambro, Bank of America, Key Qlobal, Sociate Generala kimi təşkilatlar bu sektorda fəaliyyətə başladılar. İndiki vaxtda isə Commerzbank kimi Alman banklarının da faizsiz bankçılıq məhsulları təqdim etmə mövzusunda addımlar atılmış və hətta Müsəlman əhaliyə sahib hər ölkədə faizsiz maliyyə məhsullarına qarşı bir meyl olduğu görülür. "Murabaha" və "icarə" (leasing) kimi alətlərin beynəlxalq bankçılıq sistemində özünə yer tapa bilməsi, bu inkişafın əhəmiyyətli bir göstəricisi sayılır.

Dünyanın bir çox iri bankları müştərilərlə islam qayda-qanunlarına uyğun xidmət etmək üçün xüsusi şöbələrə malikdirlər. Bu banklara aşağıdakıları misal göstərmək olar :

1. Sitibank
2. UBS
3. HSBC
4. Commerzbank
5. Europe Arab Bank Plc, London
6. İslamic Bank of Britain
7. ABS International Bank, London
8. BADR bank, Russia
9. Deutsche Bank və s.

2001-ci ildə HSBC-nin həyata keçirdiyi İslam qayda-qanunlarına uyğun əməliyyatların həcmi 1,75 milyard dollar olmuşdur və bank eyni il ilk "İslami Varlığa Söykənən Sekuritizasion" əməliyyatını reallaşdırmışdır. Orta şərq və Pakistan, Malaziya, Banqladeş kimi ölkələrdə sahib olduğu iştiraklar və məşhur şöbə şəbəkəsi bankın bu sahədəki "know-how"-unu hər keçən gün artırmasını təmin etməkdədir.

İndiki vəziyyəti hələ də dünyada 135 müəssisə "faizsiz" maliyyə quruluşu xüsusiyyətində çalışmaqdadır və təxminən 150 milyard dollardan çox bir qaynağı işləməkdədir. Hər il nəşr olunan statistik məlumatlardan aydın olduğu üzrə dünyada ən böyük 1000 bank arasında iştirak edən banklardan 89 ədədi hələ də İslam ölkələrində qurulmuş olan və faizsiz sistemdə fəaliyyət göstərən maliyyə təşkilatlarıdır. Dünyanın ən böyük bankları (HSBC,Citibank,Commerzbank və s.) bu sistemə yaxın maraq duymaqda olduqlarını ifadə edərək bu inkişafın içində iştirak etməyə səy göstərməkdədirlər. Bu maraq, həqiqətən bu sistemdə fəaliyyət göstərən xüsusi banklar qurmaq və şöbələr açmaq şəklində olduğu kimi ayrıca mövcud faizsiz banklarla ortaq şəkildə bəzi projektlərə qatılmaq metoduyla da həyata keçirilməkdədir.

Faizsiz maliyyə sisteminə dünyanın demək olar ki,hər yerində maraq göstərilmişdir. İslam bankçılığı, ancaq, faizin "haram" edilmiş olması yalnız İslam dinində deyil , bütün səmavi dinlərdə qəbul olunduğu üçün, əsl mədəniyyət elementlərinə getdikcə daha çox maraq duyan və köklərindəki dəyərləri kəşf edən bütün cəmiyyətlərdə faizsiz bankçılıq anlayışı xüsusi və hörmətli bir yer qazanmaqdadır.

Müasir kommersiya bank sistemi təxminən dünyanın bütün ölkələrində inkişaf etdirilir və Avropada praktikalarda modelləşdirilir.Belə ki,Böyük Britaniyada son illər buna çox fikir verilir.Bu sistemin fəlsəfi kökləri depozitlərdə qayıtmanın normasına (dərəcəsinə) nəzərən əmanətçilər və əminlik üçün kapital əminliyinin əsas prinsiplərinin ətrafında fırlanır. Ardıcıl əmanətçilər üçün bu prinsiplərə sərəncam vermək üçün və bank sistemi Mərkəzi Banklarının bu bankların fəaliyyətinə zəmanət vermək müşahidənin və yoxlamanın (idarə etmənin) gücləri (hakimiyyətləri) ilə verilmişdir. Bütün banklar Mərkəzi Bank qaydalarına uyğun fəaliyyət göstərməlidir. İslam bankları qeyri - müsəlman ölkələrində işləmək üçün uzun bir tarixi yol keçmişdir.İslam prinsipləri ilə işləyən bankların digər müsəlman olmayan ölkələrdə islam qaydaları ilə çalışması bəzi çətinliyə gətirib çıxarırdı.Amma tezliklə belə məsələlər müsəlman və avropa

alimləri, bank sahəsində fəaliyyət göstərən ixtisaslı kadrlar tərəfindən zaman - zaman öz həllini tapmaqdadır.

Ölkələrin iqtisadi və sosial baxımdan inkişafını təmin etmək və dünyanın hər bir yerində olan islam banklarının əlaqələrini təmin etmək məqsədi ilə Beynəlxalq İslam Bankları Cəmiyyəti yaradılmışdır. Beynəlxalq İslam Bankları Cəmiyyəti (BİBC) şahzadə Məhəmməd əl-Feysəl əs-Səudun (Səudiyyə Ərəbistanı) təşəbbüsü ilə 1978-ci ildə Səudiyyə Ərəbistanının paytaxtı Ciddədə yaradılmışdır. Beynəlxalq İslam Bankları Cəmiyyətinin (BİBC) məqsədi aşağıdakılardır :

- İslam prinsiplərinin bank işinə şamil edilməsi ;
- Milli islam banklarına texniki yardım göstərilməsi ;
- Yeni layihə və projektlərin birgə hazırlanması ;

Beynəlxalq İslam Bankları Cəmiyyətinə aşağıdakılar daxildir :

- Sudanın İslam bankları ;
- Bəhreynin İslam bankları ;
- İordaniyanın İslam bankları ;
- İranın İslam bankları ;
- Feysəl İslam bankı (Misir) ;
- Küveyt Maliyyə Evi (Küveyt)

Al Baraka Bank Qrupu Bəhreyn Fond Birjasında və NASDAQ Dubay Fond birjasının üzvü olan Bəhreyn Aksioner Cəmiyyətidir. Bu aparıcı beynəlxalq İslam Bankı sosial vəziyyətin yaxşılaşdırılması, iqtisadiyyatın prioritet sahələrinə investisiyaların yatırılması üçün qısa və uzun müddətli kreditlər verir. Al Baraka Bank Qrupu müxbir bankçılıq həyata keçirir, korporativ xidmətlər və kapital qoyuluşu bank işi və xəzinə xidmətləri ciddi Şəriət prinsiplərinə uyğun olaraq aparılır.

Tam aksiya (aktiv) 1.52 milyard ABŞ dolları həcmi təşkil edir, ABBG-ın nizamnamə kapitalı 1.5 milyard ABŞ dollarıdır.

Al-Baraka Bank Qrup bankçılıq sahəsində geniş coğrafi iştiraka malikdir və 12 ölkədə nümayəndəliklərə ,ofislərə malikdir .Bank 300-dən çox filial və şöbədən öz müştərilərinə xidmət göstərir.Al Baraka Bank Qrupuna daxildir :

1. İordaniya İslam Bankı (İordaniya)
2. Əl Baraka İslam Bank (Bəhreyn)
3. Əl Baraka İslam Bank (Pakistan)
4. Banque Əl Baraka D'Algerie (Əlcəzair)
5. AlBaraka Bankı (Sudan)
6. Əl Baraka Bankı (Cənubi Afrika)
7. Əl Baraka Bankı (Livan)
8. Tamweel Əl- Tunisi Əl Saudi (Tunis)
9. Misir Səudiyyə Ərəbistanı Maliyyə Bankı (Misr)
10. Əl Baraka Türk İştiraklı Bank (Türkiyə)
11. Əl Baraka Bankı (Suriya) (formalaşmaqdadır)
12. İndoneziyadakı Al Baraka Bank Qrupunun nümayəndələr ofisi və s.

Dünyada ən böyük islam banklarından biri də Al-Rajhi Bankıdır.Xüsusi ilə də Orta Şərqdə öz müştəri sayına, filiallarının sayına, şəbəkə böyüklüyünə və xidmətlərinin sayına görə ən böyük bankdır.Orta Şərqin ən böyük banklarından sayılan Al-Rajhi Bank 450-dən çox filiala,2000-dən çox ATM,15000 POS terminala və öz müştərilərinə 30-dan çox İslam bank məhsulları təqdim edir.Al-Rajhi Bank 2008-ci ilin birinci rübündə rekord xalis gəlir göstəricisinə malik olmuşdur (427.2 milyon ABŞ dolları).

Amanah HSBC HSBC Bank Qrupunun islam bankçılığını həyata keçirən bölməsidir.Amanah HSBC bütün dünyada İslam bank işinin aparılması məqsədi ilə 1998-ci ildə quruldu.HSBC Amanah Yaxın Şərq, Asiya-Sakit Okeanı regionunda, Avropada, Amerikada islam bank prinsipləri ilə öz müştərilərinə xidmət göstərir,beynəlxalq səviyyədə bank ən böyük İslam bank komandasını təmsil edir. HSBC Qrupu dünyanın ən böyük bank işi və maliyyə xidmətləri göstərən təşkilatlarından biridir.Mərkəzi Londonda yerləşən HSBC beynəlxalq şəbəkəsi 77 ölkədə demək olar ki 110 milyon müştəriyə təxminən 10 000 ofis

vasitəsilə xidmət göstərir və Avropada, Asiya-Sakit Okeanı regionunda, Amerikada, Yaxın Şərqdə və Afrikada nümayəndəlik və şöbələri fəaliyyət göstərir.

2.2. İslam İnkişaf Bankının strukturu və layihələri.

Öz miqyası və əməliyyatların aparılması xarakterinə görə İslam İnkişaf Bankının (İİB) müsəlman dünyasında çox böyük rolu vardır. Müsəlman ölkələrinin iqtisadi integrasiyasında, onların sosial-iqtisadi cəhətdən zəif inkişafının aradan qaldırılmasında, islam sivilizasiyasının qərarlaşmasında İslam İnkişaf Bankı müstəsna rol oynayır. Düzdür, İİB-nin müsəlman ölkələrinin iqtisadi əlaqələndirilməsində xüsusi rolu olsa da, lakin 1969-cu ildə Səudiyyə Ərəbistanının kralı Feysəlin təklifi və Misirin prezidenti Nasirin dəstəyi ilə Rabatda İslam Təşkilatı Konfransı (İTK) təsis edilmişdir ki, burada da hazırda 55 ölkə təmsil olunur.

İslam İnkişaf Bankı (İİB) bütün islam bankları üçün istiqamətverici rolunu oynayan beynəlxalq təşkilatdır. İİB islam konfransı iştirakçıları olan ölkələr tərəfindən yaradılmışdır. Bankın nizamnamə kapitalı 2 milyard SDR məbləğində müəyyən edilmişdir. Qeyd edək ki, bu məbləğ bankın üzvü, İslam Konfransının iştirakçısı olan 43 ölkə tərəfindən tamamilə ödənilmişdir.

İİB maliyyələşdirməyə ehtiyacı olan inkişaf etməkdə olan ölkələrə himayədarlıq siyasəti yeridir. Bu himayədarlıqda islam üçün səciyyəvi olan xeyriyyəçilik mühüm yer tutur. Bank xidmətini benefisiarları 34 ölkədir ki, onların 13-ü geridə qalmış ölkələrdən sayılır.

Hərtərəfli inkişaf proqramlarını həyata keçirən böyük maliyyə institutlarından olan İslam İnkişaf Bankının mərkəzi Səudiyyə Ərəbistanının Ciddə şəhərində yerləşir. İslam inkişaf Bankı rəsmi fəaliyyətə 20 oktyabr 1975-ci ildə, hicri-qəməri təqviminə 15 Şəvval 1395-ci ildə başlamışdır. İslam İnkişaf Bankının əsas səhmdarları aşağıdakı ölkələrdir:

- Səudiyyə Ərəbistanı
- Sudan
- Küveyt
- Liviya
- Türkiyə
- İran

- Misir
- Pakistan
- Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri
- İndoneziya

İslam İnkişaf Bankının başlıca məqsədləri aşağıdakılardır:

- İslam ölkələrinin iqtisad maliyyələşdirilməsini təmin etmək;
- Faizsiz bankçılıq sistemini gerçəkləşdirmək;
- Üzv ölkələrin iqtisadi və sosial inkişafını şəriət və islam hüququna uyğun olaraq həyata keçirmək;

İslam inkişaf Bankına hal-hazırda 56 üzv ölkə daxildir və üzv ölkələr durmadan artmaqdadır. İİB-na üzv ölkələr və onların kapitaldakı payı və ya üzvlük haqqı aşağıdakı kimidir (Məbləğlər milyon İslam dinarı ilə göstərilmişdir):

1) Əfqanıstan İslam Respublikası	-	9.93	(ümumi miqdarın 0.12%-i)
2) Albaniya Respublikası	-	4.96	(ümumi miqdarın 0.06%-i)
3) Əlcəzair	-	246.67	(ümumi miqdarın 2.88%-i)
4) Azərbaycan Respublikası	-	9.77	(ümumi miqdarın 0.11%-i)
5) Bəhreyn Krallığı	-	13.90	(ümumi miqdarın 0.16%-i)
6) Banqladeş Xalq Respublikası	-	182.17	(ümumi miqdarın 2.13 5-i)
7) Benin Respublikası	-	9.77	(ümumi miqdarın 0.11%-i)
8) Misir Ərəb Respublikası	-	686.84	(ümumi miqdarın 8.01%-i)
9) İndoneziya Respublikası	-	406.49	(ümumi məbləğin 4.74%-i)
10) İran İslam respublikası	-	694.51	(ümumi məbləğin 8.11%-i)
11) Malaziya	-	157.93	(ümumi məbləğin 1.84%-i)
12) Pakistan İslam Respublikası	-	459.21	(ümumi məbləğin 5.36%-i)
13) Səudiyyə Ərəbistanı Krallığı	-	1.979.74	(ümumi məbləğin 23.10%-i)
14) Türkiyə Cümhuriyyəti	-	626.24	(ümumi məbləğin 7.31%-i)
15) Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri	-	561.84	(ümumi məbləğin 5.56%-i)
və s.			

Bankın məqsədi Şəriət prinsiplərinə müvafiq olaraq birgə,fərdi olaraq həmçinin iqtisadi inkişafa və üzv dövlətlərin və Müsəlman cəmiyyətlərinin (birliklərin) sosial irəliləyişlərinə İslam qayda-qanunu çərçivəsində imkan yaratmaqdır.

İslam İnkişaf Bankı qrupuna daxildir:

- İslam İnkişaf Bankı
- İslam Təhdqiqat və Təlim İnstitutu;
- İnvestisiya və ixrac kreditlərini sığortalayan İslam Koorporasiyası;
- Özəl sektorun inkişafı üçün İslam Koorporasiyası;
- İslam Maliyyə Bazarı Koorporasiyası;

1996-cı ildə layihələrin,texniki yardımın,ticarət əməliyyatlarının və xüsusi hesablardan əməliyyatların məbləği əvvəlki ilə nisbətən 17% artaraq,1671 milyon dollar təşkil etmişdir.

Xüsusi hesablar geridə qalmış ölkələrin güzəştli maliyyələşdirilməsi üçün açılır. Belə ki,bankın adi hesablarından belə maliyyələşdirmə həyata keçirmək mümkün deyildir. Həmin ölkələr üçün layihələr 1996-cı ildə bütün layihələrin ümumi məbləğinin 25%-ni təşkil etmişdir. Qeyd edək ki,bu göstərici artmağa meyillidir.

1996-cı ildə İslam İnkişaf Bankı iqtisadiyyatın bölmələrinə aşağıdakı nisbətdə xidmət etmişdir: təhsil və səhiyyə - 26%, kommunal xidmətlər -26%, kənd təsərrüfatı – 24%, nəqliyyat və rabitə - 18%, sənaye 6%.

İslam İnkişaf Bankı bir çox beynəlxalq layihələrdə uğurla iştirak edir.Bank beynəlxalq informasiya şəbəkəsinin,telekommunikasiya sistemlərinin inkişafında fəal iştirak edir.

İslam İnkişaf Bankı İslam Konfransı iştirakçılarının görüşlərini təşkil edir, Ümumdünya Ticarət Təşkilatına daxil olmaq istəyən ölkələrə yardım məqsədi ilə qabaqcadan danışıqlar aparır.

İslam İnkişaf Bankının layihələrindən biri “İnvestisiyaların və ixrac kreditlərinin sığortalanması üzrə islam koorporasiyası”-dır.Bu qurumun məqsədi üzv ölkələr arasında ticarəti və investisiya əməkdaşlığını inkişaf etdirməkdir.

Korporasiyanın nizamnamə kapitalının 50%-i İslam İnkişaf Bankına, qalan hissəsi bankın 51 üzv ölkəsindən 30-na məxsusdur.

İslam İnkişaf Bankına üzv ölkələr arasında təcrübə mübadiləsi üzrə qısamüddətli layihələri maliyyələşdirməklə, texniki korporasiyanın inkişafını dəstəkləyir. Bu proqramlar, o cümlədən ətraf mühitin mühafizəsi və bank fəaliyyətinin inkişafı məsələlərini əhatə edir.

Bankın Direktorlar Şurası ticarətin maliyyələşdirilməsi fəaliyyətini bankın əsas istiqamətlərindən biri hesab edir. İslam İnkişaf Bankının nizamnaməsində də bu məsələ önə çəkilmiş, üzv ölkələr arasında ticarət əməliyyatlarının maliyyələşdirilməsi mühüm vəzifə kimi qeyd olunmuşdur. İslam İnkişaf Bankının mənfəətinin əsas mənbələrindən biri xarici banklardakı faizli depozitlərdir. Məsələ ondadır ki, bank islam ölkələri ilə digər ölkələr arasında vasitəçilik missiyasını yerinə yetirir.

İslam İnkişaf Bankı islam prinsipləri əsasında investisiya portfelinin yaradılmasını, idxal və uzunmüddətli ticarət əməliyyatlarını maliyyələşdirir. Bankın tədqiqatçıları daim yeni maliyyələşdirmə formaları axtarıb tapır.

Üzv ölkələrin ticarət tərəfdaşlığının inkişaf etdirilməsi üçün informasiya mübadiləsinin intensivləşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. İslam İnkişaf bankı geridə qalmış ölkələrə öz malını beynəlxalq sərgilərdə nümayiş etdirməkdə, bu malların və müşayiətedici heyətin hərəkəti ilə əlaqədar xərclərin maliyyələşdirilməsinə yardım edir.

İslam bank sisteminin fəaliyyət göstərməsi ilə islam dövlətlərinin maliyyə-inteqrasiya əlaqələri xeyli genişlənmişdir. İslam İnkişaf Bankının nizamnamə kapitalı 2 milyard islam dinarına bərabərdir və bu kapitalın həcmi direktorlar şurasının səs çoxluğu ilə artırmaq olar. İslam İnkişaf Bankını nizamnamə kapitalının ən böyük payçıları neft ixrac edən Ərəb ölkələridir.

İslam İnkişaf Bankının əsas layihə və proyektləri aşağıdakılardır:

- 1) Əməliyyatlar prinsipi – İslam İnkişaf Bankı müasir şəraitlə uyğunlaşan bank əməliyyatlarına uyğun Şəriət qanunları ilə səmərəli fəaliyyət göstərməlidir;
- 2) Maliyyə strategiyası proyektləri;

- 3) Maliyyə alətləri;
- 4) Fondların maliyyələşdirilməsi;
- 5) Həyat səviyyəsi aşağı olan ölkələrdə vəziyyətin yaxşılaşdırılması;
- 6) Elm, təhsil və səhiyyə ocaqlarının tikintisi və s.

Bu bank verdiyi kreditlərin əvəzində faiz tələb etmir, ancaq “müşəri xidməti payı” adı altında bir qarşılıq tələb edir. İslam İnkişaf Bankı üzv ölkələrin gerçəkləşdirmək istədikləri səmərəli investisiya layihələrinə maliyyə dəstəyi verir, lizinq yolu ilə iqtisadi və sosial infrastruktur sahələrə qoyulan investisiyaları dəstəkləyir.

Düzdür, hazırda 40-a qədər İslam Bankı qurulmuş və fəaliyyət göstərməkdədir. Bunların əksəriyyəti müsəlman ölkələrində, yalnız 8-i qeyri-müsəlman ölkələrində, İsveçrədə, Lüksemburqda, Danimarkada, İngiltərədə, Filippində yerləşir. Bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, dünyanın 55 müsəlman ölkəsinin heç də hamısında islam mənşəli banklar yoxdur. Bura təkcə keçmiş SSRİ məkanından olan 6 müsəlman dövləti deyil, eyni zamanda ənənəvi olaraq islam dini əqidəsinin fəaliyyət göstərdiyi ölkələr də daxildir. Məsələn, Əfqanıstan, Suriya, İraq, Yəmən və s. kimi ölkələrdir ki, onların da sayı 32-yə çatır.

İİB-nin əsas fəaliyyəti İslam Konfransı Təşkilatının (İKT) (1969-cu ildə Rabatda yaradılmışdır) üzvü olan və zəif inkişaf etmiş ölkələrə iqtisadi və sosial tərəqqi istiqamətində infrastruktur sahələrinin yaradılması və formalaşdırılması üçün borc verməkdir. Ümumiyyətlə, bankın 20-dən yuxarı fəaliyyət istiqaməti mövcuddur. İslam İnkişaf Bankının əsas fəaliyyət istiqamətləri aşağıdakılardır:

1. Yerli və xarici valyuta ilə hesab açmaq;
2. Təminat məktubu vermək;
3. Müxtəlif tapşırıq və transfer işlərini görmək;
4. İdxal və ixracla bağlı maliyyə əməliyyatları;
5. Əmlak və mülk alqı-satqısını aparmaq ;
6. İcarə və kirayə işlərini görmək;
7. Ticarət və sosial-mədəni istiqamətli şirkətlər yaratmaqdan və s.

İslam İnkişaf Bankı islam prinsipləri əsasında investisiya proqramlarını gerçəkləşdirir və bankın marketinq bölməsi daim yeni maliyyələşmə formaları axtarıb tapır.

2.3. Azərbaycanca İslam bank fəaliyyətinin formalaşması və inkişaf problemləri

Bütövlükdə İslam bankinqi MDB ölkələrində geniş inkişaf etməyib, bu da həm tarix boyunca formalaşmış iqtisadi agentlərin üstünlükləri, həm də müştərilərin, bankirlərin və dövlət hakimiyyəti orqanlarının islam maliyyə sistemi haqqında yaxşı məlumatlandırılmaması ilə bağlıdır.

Azərbaycan iqtisadiyyatında köklü dəyişikliklər davam edir: makro və mikro iqtisadi idarəetmə sistemlərindən tutmuş müasir maliyyə-kredit siyasətinin bütün aspektlərində dərin və zəruri islahatlar baş vermişdir. Azərbaycan Respublikasının müasir bank sistemi və onun idarəedilməsi, bank resurslarının təşkili və istifadəsi, bank menecmenti və marketinqi kimi məsələlər bugünkü günümüzdə xüsusi aktualıq kəsb edir.

İslam prinsipləri ilə işləyən banklar Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəldilən kreditlər çərçivəsində Azərbaycanın bir sıra nüfuzlu, etibarlı bankları ilə əməkdaşlıq edir. Azərbaycan kommersiya bankları hal-hazırda bir çox beynəlxalq maliyyə institutları ilə əməkdaşlıq edirlər. Bunlara İslam İnkişaf Korporasiyası, Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı və s. göstərmək olar.

İslam İnkişaf Bankı ilə Azərbaycan Respublikası bir sıra layihələrin gerçəkləşməsində yaxından iştirak etmişdir. Azərbaycan İslam İnkişaf Bankının üzvüdür və bank islam münasibətləri prinsipi çərçivəsində Azərbaycan kommersiya bankları ilə bir sıra layihələri gerçəkləşdirməkdədir. İslam İnkişaf Bankı hal-hazırda Azərbaycanın 7 kommersiya bankına öz dəstəyini davam etdirir. Bunlara aşağıdakılar daxildir:

1. Azərbaycan Beynəlxalq Bankı
2. Kövsərbank
3. Unibank

4. Turanbank
5. Rabitəbank
6. Bank Standart
7. Əmrahbank

Bu banklardan yalnız 5-i İslam İnkişaf Bankının 20 milyon ABŞ dolları maliyyə xəttindən istifadə edir. Azərbaycan üzrə İslam İnkişaf Bankının büdcəsi 150 milyon dollara yaxınlaşır. Bir neçə ildən sonra kredit hesabına bu məbləğin 200 milyonadək yüksələcəyi proqnozlaşdırılır. İslam İnkişaf Bankının strukturu olan İslam İnkişaf Koorporasiyası Azərbaycan investisiya şirkəti ilə birgə bir neçə layihəni gerçəkləşdirmək iqtidarındadır. Bunlar aşağıdakılardır :

- qeyri-neft sektoruna investisiyaların yatırılması ;
- yolların, kommunikasiya qovşaqlarının təmiri və tikintisi;
- iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində birgə araşdırmaların aparılması ;
- investorlar şəbəkəsinin genişləndirilməsi ;
- tərəflərin birgə investisiya şirkəti layihəsi və s.

Tərəflərin birgə investisiya şirkəti yaratmaq planı İslam İnkişaf Bankı tərəfindən irəli sürülüb. Birgə investisiya şirkətinin səhmlərinin 10 % -i Azərbaycan investisiya şirkətinə məxsus olacaq. Birgə investisiya şirkətinin nizamnamə kapitalı 90- 100 milyon ABŞ dolları məbləğində olması nəzərdə tutulur.

İslam İnkişaf Bankı 1992-ci ildən bu günə kimi davam edən əməkdaşlıq dövründə Azərbaycanda ümumi dəyəri 250 milyon dollar olan 26 layihəni maliyyələşdirib. Bankın Azərbaycanda həyata keçirdiyi sosial xarakterli layihələrdən biri də Azərbaycanda məcburi köçkünlərin sosial vəziyyətlərinin müdafiəsi üçün uzunmüddətli kreditlərin verilməsidir. Kreditin məbləği 10,270,000 dollar təşkil edir və Azərbaycan hökuməti bu layihəyə 4,270,000 dollar həcmində məbləğ ayırmışdır. Kredit müddəti 25 ilə kimi uzaldılacaq və layihə müddəti 3 ildir. Layihənin əsas məqsədi yenidənqurma və çirkab sülardan təmizlənmə və tibbi xidmətin göstərilməsidir.

İslam İnkişaf Bankı digər böyük təşkilatlar ilə Azərbaycanda bir çox layihələrin maliyyələşdirilməsinə kömək etmiş və infrastruktur layihə və projektlərin həyata keçməsində Azərbaycan hökuməti ilə yaxından iştirak etmişdir. Azərbaycanın böyük Şərq- Qərb magistralının və bu magistrala birləşən ətraf yolların düzəldilməsi çərçivəsindəki layihəyə aşağıdakı qurumlar yardım etmişdir :

- Asiya İnkişaf Bankı ;
- İslam İnkişaf Bankı ;
- Səudi İnkişaf Fondu ;
- Azərbaycan hökuməti ;

Asiya İnkişaf Bankı 52 milyon dollar dəyərindəki yeni kredit paketi vasitəsilə Azərbaycanın böyük Şərq- Qərb magistralının son iki bölməsini və bu magistrala birləşən ətraf yolların düzəldilməsinə kömək edəcək. Layihədə magistralın Yevlax-Gəncə və Qazax-Gürcüstan sərhəd bölmələrindəki ikixətli yolun 127 km-ni, həmçinin bu yola birləşən ətraf yolların 65 km-ni təkmilləşdirmək nəzərdə tutulur. Bu layihə eyni zamanda ölkənin yol sektorunda fəaliyyət göstərən təsisatlarının gücləndirilməsi yoluyla siyasi islahatları və təkmilləşdirilmiş idarəetməni də dəstəkləyəcək.

Layihə 700,000 əhalisi olan altı rayonu əhatə edir ki, bu əhalinin təqribən 37%-i 2003-cü ildə yoxsulluq içində yaşayırdı. Layihə ərazisində yaşayan insanların təxminən 87,000-i məcburi köçkünlər və qaçqınlardır ki, onlar daha yoxsul və əsas xidmətlərdən istifadə etmək üçün yol nəqliyyatından və hökumətin və yardım agentliklərinin köməyindən asılıdırlar.

Ətraf yollar komponenti 21 qonşu kənddə yaşayan təxminən 29,000 insanın Bakı və digər ərazilərdəki işlərdən, bazarlardan və sosial xidmətlərdən daha yaxşı istifadə etmələrinə imkan yaradacaqdır. Ətraf yollar yerli insanlarla aparılan geniş məsləhətləşmələrə əsaslanaraq seçilmişdir. Layihə həyata keçdikdən sonra bu ərazilərdə nəqliyyat, ticarət, sərmayə qoyuluşu genişlənəcək, yeni iş və gəlir imkanları yaradacaq, yerli insanların bazarlardan və sosial xidmətlərdən istifadəsinin yaxşılaşdıracaq. Həmçinin bu magistral regional

əməkdaşlığı da artıracaq, belə ki bu magistral Asiya və Avropa arasındakı tranzit keçid üçün yol olmaq potensialına malikdir.

Asiya magistral şəbəkəsinin bir hissəsi və Azərbaycanın xarici ticarət üçün əsas yollarından biri olan Şərqi-Qərbi magistralı Xəzər Dənizi və Qara Dənizi birləşdirən nəqliyyat yoludur.

Azərbaycan əmtəənin və insanların hərəkətini asanlaşdıracaq beynəlxalq nəqliyyatı daha da genişləndirmək üçün bir sıra beynəlxalq tranzit və nəqliyyat müqavilələri və konvensiyaları imzalamışdır. Buna baxmayaraq, Azərbaycanın Gürcüstanla sərhədindəki yolların pis vəziyyəti, tələblərə cavab verməyən sərhəd xidməti və məhdud imkanlar xarici nəqliyyatı və ticarəti əngəlləyir.

Yollarda maşınlar qoyulan məhdudiyyətlərin zəif şəkildə həyata keçirilməsi yolların səthinə və körpülərə ciddi şəkildə ziyan vurmuşdur. Eyni zamanda, yollara göstərilən texniki xidmət vəsait çatışmazlığı və təsisatların zəifliyi və effektivsizliyi səbəbiylə çətinləşmişdir.

Layihə yollara göstərilən texniki xidmətin yenidən təşkil olunmasına, diqqət verilməsi lazım olan prioritet sahələrin təyin edilməsinə və alternativ maliyyə mənbələrinin tapılmasına kömək edəcəkdir. O həmçinin həddən artıq yüklənmə problemini həll etmək və buna nəzarəti təkmilləşdirmək üçün maşınların çəkisini ölçən məntəqələrin yaradılması və fəaliyyət göstərməsində Yol Nəqliyyatı Xidmət Departamentinə köməklik edəcəkdir.

Artan yol qəzaları problemini, həmçinin təhlükəsizlik tədbirləri və xidmətlərinin, qaydaların zəif şəkildə həyata keçirilməsi məsələlərini həll etmək üçün layihə yol təhlükəsizliyi proqramını da icra edəcəkdir. Bu yol təhlükəsizliyi ilə bağlı qanunları təkmilləşdirəcək, qəzalara nəzarəti gücləndirəcək, heyətlərin təlimini təmin edəcək və yolların təhlükəli hissələrinin təyin edilməsinə kömək edəcəkdir.

AİB-nin maliyyə vəsaiti layihənin ümumi \$93.2 milyonluq xərcinin 55.8%-i təşkil edir. İslam İnkişaf Bankı (\$10.4 milyon), Səudi İnkişaf Fondu

(\$11.0 milyon) və Azərbaycan Hökuməti (\$19.8 milyon) xərclərin digər hissəsini ödəyəcəkdir.

İslam İnkişaf Bankının Azərbaycanda həyata keçirəcəyi digər bir böyük layihə Azərbaycanın Qaradağ rayonunda yeni neft terminalının inşasında iştirak etməkdir. İlk mərhələdə terminaldakı anbarların həcmi 200 min kubmetrə bərabər olacaq. Sonradan bu göstərici 600 min kubmetrə çatdırıla bilər. Dəmir yolu ilə ildə 25 mln. ton neft göndərmək mümkün olacaq. Boşaldıb-yükləmə isə ildə 50 mln. ton təşkil edəcək. Terminal Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəməri ilə bağlantıya malik olacaq, eyni zamanda bu xətlə nəql üçün ildə 30 mln. ton neft verə biləcək. Layihənin dəyəri 100 milyon dollara bərabər olacaqdır.

İslam İnkişaf Bankı (İİB) 2012-ci ilə qədər Azərbaycanda Aqrar Sənaye Kompleksi (ASK), maliyyə sektoru, nəqliyyat, sosial, energetika sahələrində 10-dan çox layihəni maliyyələşdirmək niyyətindədir. Bu sahədə 2009-2011-ci illərdə Azərbaycan hökuməti və İslam İnkişaf Bankı arasında əməkdaşlıq proqramına dair niyyət memorandum imzalanıb. İslam İnkişaf Bankı Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun inkişafına böyük önəm verir və bununla əlaqədar İİB-lə əməkdaşlığın genişləndirilməsi ildən –ilə təkmilləşdirilir.

İİB Azərbaycanın bir neçə bankına kredit xətti açmış və rəqabətin inkişafı üçün Respublikada fəaliyyət göstərən nəinki iri, həm də kiçik banklara da kredit verməyi planlaşdırmışdır. Bundan əlavə, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu ilə də əməkdaşlığın qurulması İslam İnkişaf Bankının planları çərçivəsindədir.

Verilən məlumata görə, İslam İnkişaf Bankı özəl sektorun inkişafı üzrə İslam Korporasiyası vasitəsilə Azərbaycan banklarına \$17 mln. həcmində kredit verib.

İslam İnkişaf Bankı 1992-ci ildən Azərbaycanda \$250 mln. dəyərində 26 layihə maliyyələşdirib.

Azərbaycan müxtəlif investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi üçün kreditlər verən İslam İnkişaf Korporasiyasının üzvüdür. İlk bu cür layihələrdən biri Azərbaycan Beynəlxalq Bankı tərəfindən 2003-2004-cü illərdə həyata keçirilmişdir. Layihənin maliyyələşdirilməsi üçün mənbə İslam İnkişaf

Korporasiyasının Azərbaycan Beynəlxalq Bankı üçün açdığı 4,5 milyon dollar məbləğində kredit xətti olmuşdur. 1989-cu ildə təsis edilmiş “Kövsər Bank” (2003-cü ildən bank İslam Bankları Assosiasiyasının, o cümlədən islam maliyyə institutlarının əməliyyatlarının uçotu və auditi üzrə Təşkilatların üzvü) Azərbaycanda şəriət qaydalarına uyğun fəaliyyət göstərən yeganə kredit təşkilatı idi. İranın özündə şəriət qaydaları ilə işləyən “Melli” İran bankının Azərbaycanda filialı fəaliyyət göstərir.

Azərbaycanda isə islam bankları yalnız ayrı-ayrı filialları ilə təmsil olunub, əməliyyatların bir çox növləri isə islam banklarının ənənəvi əməliyyatları formasında və qanunvericiliyin yol verdiyi səviyyədə həyata keçirilir. 2008-ci ildə Azərbaycanın dövlət investisiya şirkəti və İslam İnkişaf bankı qrupunun üzvü – Özəl sektorun inkişafı üzrə İslam korporasiyası tərəfindən İslam maliyyələşdirməsi prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərən Xəzər beynəlxalq investisiya şirkəti təsis edilmişdir. Şirkətin əsas məqsədi iqtisadiyyatın qeyri-xammal sektoruna xarici investisiyaların cəlb edilməsidir.² Bundan başqa, 1988-ci ildən ölkədə bank əməliyyatlarını şəriət qaydalarına əsasən həyata keçirən “Kövsər bank” fəaliyyət göstərir. Beləliklə, İslam maliyyələşdirmə prinsiplərinin Qırğızıstanda, Qazaxıstanda və Azərbaycanda tətbiqi edilməsi təcrübəsi İslam maliyyələşdirməsi sisteminin postsovet məkanında uğurla işləyə biləcəyini göstərmişdir.

İİB-nin həyata keçirdiyi investisiyalara AYİB (Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı) ilə birlikdə Mingəçevir Enerji Layihəsinin maliyyələşdirilməsi (bunun üçün 12,5 milyon ABŞ dolları məbləğində kredit ayırmışdır) daxildir. Bu layihəyə Mingəçevir Su Elektrik Stansiyasının avadanlıqlarla təchizatı, habelə 110 kv-lıq ötürücü xəttin və yeni stansiyanın qurulması daxildir.

Azərbaycanın ən yüksək reykinqə malik banklarından olan Azərbaycan Beynəlxalq Bankı islam prinsipləri çərçivəsində İslam İnkişaf Bankı ilə artıq bir çox layihələrdə fəal əməkdaşlıq edir. Xatırladaq ki, hələ 2011-ci ildə Beynəlxalq Bankda islam bank məhsul və xidmətlərinin tətbiqi üzrə müvafiq konsepsiya qəbul olunub. Həmçinin bank islam bankçılığının tətbiqi çərçivəsində 2009-cu ildə

² <http://www.ciic.az/view/default.phtml?sectionid=21>

"İslam pəncərə" bölməsinin açılmasına dair xüsusi işçi qrupu yaradıb. Elə o vaxt da məlum olmuşdu ki, konsepsiya çərçivəsində qüvvədə olan qanunvericilik əsasında işlərin başlanması və qanunvericiliyə müvafiq dəyişikliklərin edilməsi üzrə təkliflər hazırlanıb. Artıq Beynəlxalq Bank islam bank işi sahəsində ixtisaslaşan yeni strukturu fəaliyyət göstərir.

Bundan başqa Azərbaycan kommertiya banklarından Kövsər Bank islam bank aləti sukuk (istiqrar vərəqələri) –dan istifadə etməyi nəzərdə tuturdu. Bu başlıca olaraq xarici investorlar üçün nəzərdə tutulmuşdur və Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən qeydə alınmış emissiya prospektinə əsasən qiymətli kağızların yerləşdirilməsi Bakı Fond Birjası vasitəsilə həyata keçiriləcəkdi. İslam istiqraz vərəqələrinin emitetləri investorlara ənənəvi faizləri ödəmək əvəzinə kommertiya fəaliyyətindən əldə olunan gəlirdən istifadə edərək ödəmələr edir.

Rabitəbank İslam İnkişaf Korporasiyası ilə yeni kredit sazişi imzalayıb. Rabitəbank ASC və İslam İnkişaf Korporasiyası (İCD) arasında 1 milyon dollar həcmində kredit xəttinin ayrılmasına dair yeni kredit sazişi imzalanmışdır. Yeni kredit xəttinin müddəti birinci ili güzəştli dövr olmaqla 6 il təşkil edəcək və ölkədə kiçik və orta sahibkarlığın maliyyələşdirilməsinə yönələcək. Bununla da İslam İnkişaf Korporasiyası (İCD) tərəfindən banka ayrılmış kreditin ümumi həcmi 2,1 mln. dollara çatmışdır.

Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı məqsədi ilə TuranBank tərəfindən uzunmüddətli kredit sazişi Özəl Sektorun İnkişafı üzrə İslam İnkişaf Korporasiyası (İCD – İslam İnkişaf Bankının törəmə qurumu) ilə imzalanmışdır. İslam İnkişaf Koorporasiyası ilə TuranBank arasında imzalanmış bu kredit sazişi, bankın Azərbaycan maliyyə sektorunda islam bankçılığı prinsipləri ilə KOS-ın kreditləşdirilməsi üçün yaradılan rəqabət qabiliyyətli bir addım oldu. İslam İnkişaf Korporasiyası (İCD) ilə 1mln. ABŞ dolları məbləğində imzalanmış kredit müqaviləsi, ilk 1 ili güzəşt şərti olmaqla 6 illik dövrü əhatə edərək KOS-ın kreditləşdirilməsinə istiqamətlənib. İCD ilə imzalanmış ilk kredit sazişinin faydalı və məhsuldar prinsiplər üzərində qurulması, kredit xəttinin tam implementasiyası

mərhələsindən sonra TuranBankın ICD ilə digər mənfəətli iri layihələrə qoşulmağa zəmin yaradacaq. Ümumiyyətlə, TuranBank gələcək illərdə islam bankçılığı sahəsində ICD ilə məhsuldar əməkdaşlıq əlaqələrinin genişləndirilməsini planlaşdırır.

TuranBank beynəlxalq əməkdaşlıq əlaqələrinin inkişafında biznesin kreditləməsi ilə yanaşı, ticarətin maliyyələşdirilməsi üzrə proqramlara da önəm verməkdədir. Bu istiqamətdə TuranBankın İsverçrənin BCP və Türkiyənin Ziraat Bankları ilə mövcud əməkdaşlıqları Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün çox faydalıdır.

Bildirmək lazımdır ki, TuranBank alternativ satış kanalları fonunda ənənəvi bankçılığa parallel olaraq, islam bankçılığının Respublikamızın maliyyə sektorunda təşviqatını fəal aparan banklardan biridir. Belə ki, bank 2007-ci ildən OSİİK tərəfindən islam bankçılığı sahəsində təşkil edilmiş müxtəlif təlimlərə qatılmış və nəticə etibarilə 2008-ci ildə ilk dəfə olaraq kiçik və orta sahibkarlığın dəstəklənməsi məqsədilə 1 mln. ABŞ dolları məbləğində resurs cəlb etmişdir. Məlum olduğu kimi, Azərbaycan müsəlman ölkəsi olmaqla islami dəyərlərə önəm verir ki, bu da iş muhitinin islami etik standartlar çərçivəsində inkişafını zəruri edir. Deyilənləri nəzərə alaraq, TuranBank, istər OSİİK, istərsə də BİTMK tərəfindən cəlb olunmuş vəsaitləri şəriət qaydaları çərçivəsində kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına yönləndirmiş və islam bankçılığının önəmli rolu və inkişaf perspektivlərinin geniş olması barədə mütəmadi təbliğat və təşviqat işləri aparmışdır.

Azərbaycanda ABB bankla yanaşı “Nikoil” bankı İslam bankçılığı üzrə məhsul təklif etməyə başlayıb. “Nikoil” yalnız cari hesab açır, kredit vermir. NIKOIL Bankın “Wadiah” –hesabına yerləşdirilən vəsaitlər, bankın heç bir faiz əməliyyatlarında iştirak etmir və bu hesabla aparılan mədaxil və məxaric əməliyyatları pulsuzdur. Nikoilbank bir neçə ay əvvəl “Vadiə əd Damənə” islam bankçılığı məhsulunu tətbiq etməyə başlayıb*.

* Xatırladaq ki, “Vadiə əd Damənə” ərəbcə “zəmanətli qoruma” deməkdir. “Vadiə əd Damənə” bir müqavilə forması olaraq, iki cürdür. Biri “Wadih yad Damanah”, digəri isə “Wadih vəl Amanah” adlanır. “Wadih yad Damanah” əslində bizim dilimizdə “zəmanət”, “Wadih vəl Amanah” isə “əmanət” deməkdir.

Yeri gəlmişkən, hazırda “Nikoilbank”ın islami bank xidmətləri bu istiqamətlərin yalnız bir istiqamətini, depozit xidmətini əhatə edir, yəni bu, gəlirsiz hesabdır, halaldır, həm də sərfəlidir. Yəni insanlar pul yerləşdirdikdən sonra həm qanunvericiliyə uyğun, həm də şəriətə zidd olmayan bir müqavilə formatı insanlara təklif edilir.

“Nikoilbank” müştərilər üçün digər kredit məhsullarından olan lizinq xidmətlərini tətbiq etmək niyyətindədir.

Hazırda bankın islam bankçılığı çərçivəsində tətbiq etdiyi maliyyə alətlərinə "Murabaha", "2 pilləli Murabaha" və "İjarə"ni aid etmək olar.

Nəzərə alsaq ki, Azərbaycanla həm vətəndaşların, həm də bankların ənənəvi formada hissəli ödənişlərlə bağlı praktiki vərdişləri və təcrübələri var, onda zənnimcə ilkin olaraq xüsusilə Murabaha və İjara maliyyələşmə üsullarının tətbiqi Azərbaycan bazarı üçün münasib olardı.

Azərbaycanda hal-hazırda İslam bankçılığının müştəri segmenti mövcuddur və ilk növbədə aşağıdakı amillərə bağlıdır: Azərbaycan əhalisinin əksəriyyəti müsəlmandır; Azərbaycanda investisiyaya yönümlü sahələr çoxdur və bu nədənle Azərbaycanda İslam bankçılığının inkişafı üçün çox böyük imkanlar var.

Azərbaycanda İslam bankçılığının fəaliyyətinin inkişafı üçün nə etməli: ilk növbədə Azərbaycan bank qanunvericiliyində dəyişiklik etməli və islam banking kadrların hazırlanmasına keçid.

Sonda qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda islam maliyyə müəssisələrinin inkişafının stimullaşdırılması haqqında qərar qəbul etməzdən əvvəl bu cür addımın bütün nəticələrini diqqətlə mülahizə etmək lazımdır. Belə ki, nəzərdə tutmaq lazımdır ki, islam maliyyə xidmətlərinin yaranması əvvəllər maliyyə xidmətlərdən istifadə etməyən istehlakçıları maliyyə sektoruna cəlb etmək deyil, daha çox adi maliyyə müəssisələrindən islam müəssisələrinə istehlakçıların axınına gətirib çıxara bilər.

AR Banklar haqqında qanunun 33-cü maddəsinə görə, bank ticarətlə məşğul ola bilməz. Amma islam bankçılığının fəlsəfəsi budur ki, bank öz müştərisi ilə riskləri və gəlirləri bölüşür. Amma başqa tərəfdən lizinq var. Bununla banklar

məşğul ola bilər. Lizinqin də əsası ticarətdir. Hansısa daşınan, ya daşınmayan əmlak bank tərəfindən alınır, sonra lizinq müqaviləsi ilə müştəriyə verilir. Məsələn, Azərbaycan Beynəlxalq Bankı islam bankçılığı kontekstində altı məhsul təklif edir. Bu məhsullar qanunvericiliklə qadağan olunmayıb, eyni zamanda ənənəvi bankçılıq çərçivəsində tənzimlənir*.

Azərbaycan hələ ki islam maliyyə institutlarının yaradılmasının birinci mərhələsinə qədəm qoyur. Gələcəkdə inkişafın nə dərəcədə müvəffəqiyyətli alınacağını zaman göstərəcək. Eyni zamanda hesab edirik ki, həmin prosesi sürətləndirməyə lüzum yoxdur. Digər sözlərlə, Azərbaycanda islam maliyyə institutlarının yaradılması yalnız o zaman mümkündür ki, iqtisadi agentlərin belə maliyyə xidmətlərinə tələbi xeyli artsın.

Biz hesab edirik ki, Azərbaycan Beynəlxalq Bankı (ABB) Azərbaycanı İslam bankçılığının regional mərkəzinə çevirmək üçün potensiala malikdir.

Azərbaycanda öz pul vəsaitlərini ənənəvi banklara etibar etməyə hazır olmayan daha çox müsəlman əhalisi olan, eləcədə ənənəvi bankların xidmətlərindən istifadə etməyən kifayət qədər çox müsəlman sahibkarların olduğu ölkədə islam maliyyə müəssisələrinin yaranması maliyyə bazarının effektivliyini artırmağa kömək edər və onun inkişafını tezləşdirər.

Azərbaycanda islam bankçılığı tam şəkildə fəaliyyət göstərsə, ərəb ölkələrindən, ilk növbədə də Səudiyyə Ərəbistanı, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Qətərdən, eləcə də digər müsəlman dövlətlərindən, o cümlədən Türkiyədən, hətta İrandan belə investorların cəlb edilməsi mümkün olacaq. Həmin ölkələri Azərbaycan vasitəsilə Avropa və MDB məkanına çıxarmaq imkanları mövcuddur.

Bu tip bankingin Azərbaycanda tətbiqi üçün müəyyən əngəllər və eyni zamanda perspektivlər var.

Zənnimcə sırf Azərbaycan üçün spesifik ola biləcək əngəllər və çatışmazlıqlar aşağıdakılardır:

* Bu məhsullar aşağıdakılardır: lizinq məhsulları, texniki vəsaitlərin, daşınan və daşınmayan əmlakın lizinqə verilməsidir; vəkalət depozitləri, yəni müştərilərdən vəsaitləri cəlb edilir, ipoteka portfeli, faizsiz islam bank kartları.

- Azərbaycan Respublikasının Banklar haqqında mövcud qanunu. Bu qanuna görə Banklar ticarət fəaliyyəti ilə məşğul ola bilməzlər, ona görə İslam Bankçılığı praktikasında ən çox tətbiq olunan Murabaha maliyyələşmə üsulunun və digər əməliyyatların tətbiqi mümkünsüz olur.

- İndiki anda inanclarını praktikada da tətbiq edən insanların azlığı. Bu fakt İslam Bankçılığı üçün geniş bazar yaranması imkanlarını məhdudlaşdırır.

- Azərbaycanda İslam Maliyyəsi üzrə biliklərə malik mütəxəssislər çox azdır. Bu sahə üzrə ciddi kadr çatışmazlığı var. Universitetlərdə İslam Maliyyəsi və Bankçılığı demək olar tədris olunmur.

Zənnimcə Azərbaycanda bu sahənin tətbiqi və inkişafı üçün əsas tədbirlər aşağıdakılardır:

- İslam Bankları haqqında ayrıca qanun qəbul olunmalıdır.
- İslam Maliyyə Sisteminin tətbiq edildiyi dövlətlərin təcrübələri öyrənilməli və Azərbaycan üçün özünün spesifikasiyaya nəzərə alınmaqla ən uyğun olan model seçilməlidir. Bu məqsədlə Azərbaycan Mərkəzi Bankının tərkibində mütəxəssislərdən ibarət xüsusi qrup yaradılmalıdır.
- Universitetlərin tədris proqramına İslam Maliyyəsi dərsləri daxil edilməli və ayrıca İslam Maliyyəsi ixtisasları yaradılmalıdır.
- Başlangıç illər üçün İslam Bankları üçün vergi güzəştləri olmalıdır.
- İslam Bankları üçün xüsusi Mühəsibat direktivləri hazırlanmalıdır.
- Cəmiyyətdə geniş miqyasda İslam Maliyyə Sistemində marifləndirmə işləri aparılmalıdır.

Nəzərə alsaq ki, Azərbaycanda həm vətəndaşların, həm də bankların ənənəvi formada hissəli ödənişlərlə bağlı praktiki vərdişləri və təcrübələri var, onda zənnimcə ilkin olaraq xüsusilə Murabaha və İjara maliyyələşmə üsullarının tətbiqi Azərbaycan bazarı üçün münasib olardı.

Həm sahənin inkişafını, həm portfəllərin diversifikasiyası arzusunda olan təşkilatları, fiziki şəxsləri, həm də Azərbaycanda İslam inancını həyatında tətbiq edərək ənənəvi bankların xidmətlərindən yararlanmayan vətəndaşların ehtimal

olunan artımını nəzərə alaraq İslam Bankçılığının Azərbaycan da tətbiqi məqsədəuyğun olardı.

Hal-hazırda islam bankları dünyanın bir çox ölkələrində fəaliyyət göstərir. Bəzi ölkələr bank sistemlərini tamamilə islamlaşdırmışdılar. Bunlara misal olaraq, İran İslam Respublikası və Pakistanı göstərmək olar. Bir çox ölkələrdə isə bank olmayan islam maliyyə qurumları fəaliyyət göstərirlər. onlardan bir neçəsi aşağıdakılardır:

- Avstraliya İslam İnvestisiya Kompaniyası –Melburn;
- Nassau İslam İnvestisiya Kompaniyası – Baham adaları;
- Bəhreyn Albaraka İslam İnvestisiya Bankı – Manama;
- danimarka Beynəlxalq İslam Bankı – Kopenhagen;
- Misir Ərəb İnvestisiya Bankı – Qahirə;
- Luxembourg İslamic Finance House Universal holding;
- İsveçrə İslam İnvestisiya Kompaniyası – Jeneva;
- Turkey Albaraka Turkish Finance House – İstanbul;
- Albaraka International Ltd, -London;
- Al Rajhi Company for İslamic Investment- London;
- İslamic Finance House Public Ltd.- London.

İslam prinsipləri ilə işləyən banklarla Azərbaycanın əməkdaşlığı son illər ərzində yüksələn qrafik üzrə artmışdır.

Fəsil 3. İslam Bank İnstitutlarının fəaliyyətində yeni istiqamətlər

İslam bankının genişlənməsi ilə əlaqədar olaraq dünyada islam maliyyə institutlarının işində tətbiq edilə biləcək standartların işlənib hazırlanması olan AAOIFI yaradılmışdır. İslam Bankçılığı üçün hələ də vahid beynəlxalq standartlar müəyyən olunmayıb. Baxmayaraq ki, İslam Maliyyə İnstitutları (İMİ) üçün mühasibatlıq və audit standartlarını, kapital adekvatlığı direktivlərini müəyyənləşdirən AAOIFI (Accounting and Auditing Organisation for Islamic Financial Institutions) və IFSB (Islamic Financial Services Board) kimi təşkilatlar var, lakin bu standartlar hələ də bütün İMİ üçün məcburi xarakter daşımır. Çünki müxtəlif məzhəblərin müxtəlif maliyyə alətlərinə (maliyyələşmə üsullarına) baxışları müxtəlifdir. Bu da təbii olaraq vahid standartların yaranmasına maneçilik törədir. Şəriət konvergensiyası İslam Maliyyə Sisteminin genişlənməsi qarşısında duran növbəti böyük baryerdir. Malayziya üçün halal hesab edilən Bai Al Dayn (borcun üçüncü bir tərəfə satılması) və Bai Al İnah ərəb dövlətlərində haram hesab edilir. Qeyd edək ki, Malayziyada Bai Al Dayn əsasında borcu təmsil edən (debt based) sukuklar (İslam istiqrazları) təkrar bazarda rahatlıqla tranzaksiya olunur. Lakin AAOIFI (Accounting and Auditing Organisation for Islamic Financial Institutions) öz müvafiq standartında borcu təmsil edən (debt based) sukukların təkrar fond bazarında tranzaksiyasını haram hesab edir. Bu standartla görə yalnız payı təmsil edən (equity based) sukukların təkrar bazarda tranzaksiyası mümkündür. Digər bir böyük fərq Malayziyada İslam banklarının cari hesablara görə hədiyyə adı altında ödəniş etməsidir. Lakin ərəb dövlətlərində bu haram hesab olunur. Çünki cari hesablar (tələb depozitləri) borcu təmsil edir və Məhəmməd peyğəmbərin də dediyi kimi borcda hər bir artım, fayda ribadır. Ona görə yalnız investisiya hesabları üzrə mənfəət və zərərin bölüşdürülməsi prinsipi ilə ödəniş etmək olar. Malayziyada isə şəriət alimləri bunu əvvəlcədən sabit bir faiz təklif olunmadığı və əlavə ödənişə bank tərəfindən təminat verilmədiyi üçün halal hesab edir.

Lakin fərqlilik yalnız ərəb dövlətləri və Malayziya arasında deyil, hətta ərəb dövlətlərinin öz daxilində də müşahidə olunmaqdadır. Bir alim üçün haram hesab edilən maliyyə aləti digəri üçün halaldır. Burada mənfəət və zərərin bölüşdürülməsinə yanaşmadan tutmuş ixtilafli Tavarruq alətinə qədər müxtəlif alimlərin müxtəlif rəyi var. Bu məsələdə alimlərin iqtisadiyyat və maliyyə biliklərinin yetəri səviyyədə olmaması da həlledici rol oynayır. Amma bu sahədə Pakistan Mərkəzi bankı ilahiyyatçıların maliyyə treninqlərini təşkil edərək maraqlı və önəmli addım atıb. Belə addımlar digər dövlətlərdən də gözlənilir.

Həmçinin standartlar, qanunvericilik və insan kapitalı ilə əlaqəli problemlərlə yanaşı İslam Maliyyə Sistemində ənənəvi maliyyə sistemində olan bir sıra maliyyə alətləri və məhsullarına alternativlərin və ekvivalent alətlərin olmaması strateji planda və ya növbəti onillikdə İslam Maliyyəsinin indiki artım tempini və diversifikasiya imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırı bilər. Xüsusilə də yaxın gələcəkdə dünya iqtisadiyyatı və maliyyə bazarlarının bum tsiklini bərpa etdiyi təqdirdə bu hal daha da sürətlənə bilər. Lakin hələlik yaxın gələcəkdə dünya iqtisadiyyatının və maliyyə bazarlarının bu səviyyəyə çatması haqqında nikbin proqnozlar yox səviyyəsindədir. Məhz, haqqında danışdığımız alternativ maliyyə məhsullarının olmaması hal-hazırda da risklərin və likvidliyin idarəedilməsi sahəsində İslam Maliyyə İnstitutlarının fəaliyyətində problemlər yaradır. Çünki maliyyə derivativlərindən istifadə etmək eləcə də dövlət qiymətli kağızlarında sərbəst nağd vəsaitləri saxlamaq İslam Maliyyə Sistemində qadağan edilir. Likvidliyin təmin olunması məqsədi ilə dövlət qiymətli kağızlarına alternativ İslam Sukuklarının təqdim edilməsi istiqamətində müəyyən işlər görülüb və hələ də davam edir.

İslam bank işinin fəaliyyətində maliyyə sabilliyin təmin olunması vacibdir. Birinci, islam bazarları inkişaf etdikcə və ənənəvi banklar ilə əlaqənin artırması ilə daha çox məna əldə edir. İkinci, islam maliyyə müəssisələrində heclənmə üsullarının çatışmamazlığı riskin toplanmasına səbəb olur. Bunun nəticəsində, ənənəvi maliyyə sistemi çərçivəsində islam maliyyə müəssisələrinin idarə

olunmayan inkişafı onun sabitliyinin azalması və maliyyə qeyri stabilliyin artmasına gətirib çıxarır.

İslam Banklarını depozitlər üçün sığorta sisteminin demək olar ki, olmamasına görə də tənqid edirlər. Bu sahədə Malayziya, Türkiyə və İordaniya müəyyən işlər görüblər. Malayziyada hətta investisiya depozitlərinin də sığortalanması fondunu yaradıblar. Amma zənnimcə yalnız cari hesabların (tələb depozitlərinin) sığortalanması şəriətə daha müvafiq olardı. Çünki bu depozitlər borcu təmsil edir ki, İslam dini də borcun mütləq qaytarılmasını əmr edir. İnvestisiya depozitlərinin isə riskə məruz qalmasına və hətta investisiyanın tamamilə itirilməsinə qarşı sığorta mexanizminin yaradılmasını məqbul hesab etmirəm. İnvestisiya hesabları üzrə sığorta mexanizminin yaranmasına sərf edilən səylərin və resursların Bankın fəaliyyətinin genişlənməsinə yönəldilməsi daha məqsədə uyğun olardı. Bu məhz İordaniyada da belədir. Burada tələb depozitləri sığortalanır lakin investisiya hesablarının sahibləri (investment account holders) bankın iflası halında təminatlı kreditorlar kimi deyil səhmdarlar kimi çıxış edirlər.

Bank əmanətlərinin sığortalanması üzrə beynəlxalq Assosiasiyasının (The International Association of Deposit Insurers – IADI, 200666) əsasən, əmanətlərin sığortalanmasına dair islam sxemini istifadə etməzdən əvvəl bir sıra problemləri həll etmək lazımdır:

- sığorta sxeminin təsiri sahəsini müəyyən etmək və həmin sxemin bütün islam depozitlərinin və yaxud yalnız tələbli depozitləri əhatə etməli olub-olmadığı barədə suala cavab verməlidir;
- haqq və sığorta pulu vasitələrinin investləşdirilməsi siyasətini müəyyən etmək;
- müflisləşmiş bankların əmanətçilərinə vəsaitlərin qaytarılması prosedurunun aydın şəkildə müəyyən etmək.

Hal-hazırda islam banklarının fəaliyyət göstərdiyi əksər ölkələrdə depozitlərin islam sığortasının dəqiq sistemi mövcud deyil. Bunun əvəzinə bəzi ölkələr əmanətçilərin bank əmanətlərinin qəbul edilmiş sığorta sistemindən istifadə etməsi vasitəsilə müdafiəsindən istifadə etməyi üstün tuturlar ki, bu da öz

növbəsində şəriət qanunlarına uyğun olmamasının potensial imkanını yaradır, çünki depozitlərdəki vəsaitlər faizli gəlir gətirən aktivlərə investisiya şəklində qoyula bilər.

Beləliklə, islam institutunun effektiv fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün depozit təkafülünün, yəni əmanətlərin islam sığorta sisteminin işlənilib hazırlanması tələb olunur. İlk dəfə belə sığorta sistemi 2003-cü ilin iyul ayında Türkiyədə tətbiq edilməyə başladı. Malayziyada 2008-ci il üçün ənənəvi və islam depozitlərinin sığortası üçün oxşar sistemin tətbiq edilməsi planlaşdırılır. Bu sxemə əsasən islam əmanətlərindən olan sığorta pulu hesaba alınır və ənənəvi əmanətlərdən olan sığorta pulundan ayrıca investisiya şəklində qoyulur. Burada həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, bir halda ki, bütün islam depozitlərinin Malayziya sığorta sxeminin təsiri sahəsində olacaqlar (Müdarabə və digər əmanətlər əsasında əmanətlərə bölünmə nəzərə alınmamaqla) həmin sistemə müdarabənin daxil edilməsi insafsız davranışla bağlı xeyli risklərin yaranmasına gətirib çıxara bilər. Bundan əlavə, sığorta zamanı müdarabə prinsipi pozulur ki, buna əsasən əmanətçi həm maliyyə institutunun həm gəlirləri, həm də ki zərərlərində iştirak edir. Lakin, əgər əmanətlərin əksəriyyəti müdarabəyə əsasən həyata keçiriləcəksə, müdarabənin islam sığortası sisteminin təsiri hüdudundan kənara çıxarılması bank sisteminin sabitliyi və əhalinin bank sistemində qarşı etimadının səviyyəsini qaldırmaq iqtidarında olan təkafülün təsirini azalda bilər.

Bir çox hallarda bank əməliyyatları bankın balansında qısamüddətli passivlər və uzunmüddətli aktivlərin uyğunlaşmasına gətirib çıxarır ki, bu da onların müddətə görə uyğun gəlməməsilə nəticələnir. Banklar, adətən banklararası kredit bazarında vəsaitlər borc almaqla likvidliyinin idarə edilməsi vasitəsilə bununla bağlı riskləri minimuma salmağa çalışırlar. Nəzərə alaraq ki, ənənəvi banklararası kredit bazarları faiz dərəcələrindən istifadə edən bazarlardır, aydın olur ki, bu bazarlar islam bankları üçün münasib deyil və nəticə etibarilə alternativ bazarların yaradılması zəruridir.

Beləliklə, islam bankları ənənəvi maliyyə sistemlərindən fərqli olaraq xeyli ehtiyat saxlamağa məcbur olurlar, bu isə aktivlərin potensial artımını və gəlirliliyi

məhdudlaşdırır. Bundan əlavə, islam bankları üçün banklararası kreditləşdirmə bazarlarının olmaması pul-kredit siyasətinin həyata keçirilməsinə məhdudiyyətlər qoymaqladır.

Malayziya və Bəhreynə bu problemlərin həll edilməsi üçün cəhdlər göstərilmişdir. Malayziyada bir neçə islam maliyyə alətlərindən istifadə edilməklə banklararası islam pul bazarı 1994-cü ildən fəaliyyət göstərir. Bəhreynə 2002-ci ildə Likvidliyin İdarə edilməsi Mərkəzi (The Liquidity Management Center - LCM) yaradılmışdır ki, bunun məqsədi islam bankının qaydalarına riayət etməklə banklara qısamüddətli likvid maliyyə resursları təmin etmək idi.

Eyni zamanda, islam maliyyə xidmətləri sektorunun nisbətən sürətli inkişafına baxmayaraq, bir çox dövlət hakimiyyət orqanları və iqtisadi agentlər indiyədək ənənəvi və islam maliyyə sistemlərinin yanaşı fəaliyyət göstərməsinin mümkün olub-olmaması barədə məlumatı yoxdur. İslam maliyyə institutlarının gələcəkdə inkişaf etdikcə pul-kredit tənzimləmə və nəzarət orqanları qarşısında istər-istəməz həmin təşkilatların ölkənin maliyyə sistemində inteqrasiyası məsələsi duracaq. Belə ki, ümumiyyətlə maliyyə sisteminin inkişafının sabitliyinin təmin edilməsi üçün tək qanunvericiliyi uyğunlaşdırmaqla yanaşı, həm də islam maliyyə təşkilatlarının maliyyələşdirilməsi üçün müvafiq bank infrastrukturası ilə təmin etmək lazımdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bütün yuxarıda deyilənlər maliyyə sisteminin islamlaşdırılmasına dair getmək deyildir.

İslam bank işinin fəaliyyətinin prinsiplərinin anlaşılması maliyyə sabilliyin təmin olunması üçün də vacibdir. Birinci, islam bazarları inkişaf etdikcə və ənənəvi banklar ilə əlaqənin artırması ilə daha çox məna əldə edir. İkinci, həclənmə üsullarının çatışmamazlığı islam maliyyə müəssisələrində riskin toplanmasına səbəb olur. Bunun nəticəsində, ənənəvi maliyyə sistemi çərçivəsində islam maliyyə müəssisələrinin idarə olunmayan inkişafı onun sabitliyinin azalması və maliyyə qeyri sabilliyin artmasına gətirib çıxarır.

İslam Maliyyə Sisteminin qarşısında duran digər bir problemlərdən biri də kadr təminatıdır. Beləliklə, islam hüququ baxımından son dərəcə vacib, islam maliyyə məhsullarının ticarətinin başlanılması haqqında qərar qəbul edilməmişdən

qabaq maliyyə məhsullarının onların şəriət qanunlarına uyğunluğuna dair yoxlanılması ilə məşğul olan mütəxəssisin və ya mütəxəssislər qrupunun cəlb olunması hesab edilir. İslam maliyyə məhsullarının tətbiqinin bu mərhələsi islam bankının təşəkkülündə ilk, lakin çox mühüm mərhələlərdən biridir.

Ümumiyyətlə global miqyasda İslam Maliyyəsi üzrə biliklərə və bacarıqlara malik mütəxəssislər ənənəvi maliyyəyə sahəsi ilə nisbətdə azdır. Bu çatışmazlığı aradan qaldırmaq üçün universitetlər, professional təşkilatlar bu sahəyə diqqəti artırmalıdır.

Dünyəvi dövlətlərdə müsəlman qanunvericiliyi sahəsində oxşar ekspert şuraların yaradılmasının nümunəsi kimi 1986-cı ildə Londonda islam investisiya fondunun əsasını qoymuş Kleinwort Benson investisiya bankının fəaliyyəti xidmət edə bilər. Bu cür fondun yaradılmasının məqsədi Fars körfəzi regionlarından vəsaitlərin cəlb edilməsi olmuşdur. İlk mərhələlərdə investorların cəlb edilməsi prosesi şəriət qanunlarına uyğun mütəxəssislər şurasının olmaması ilə əlaqədar olaraq son dərəcə mürəkkəb olmuşdur. Sonralar müsəlman hüququ sahəsində ekspertlər şurasının yaradılması haqqında qərar qəbul edilmişdir, bu da bankın uğurlu inkişafına kömək etmişdir. Bank fəaliyyətini tənzimləyən orqanlar həmçinin islam məhsullarına və xidmətlərinə şəriət qanunlarına uyğun lazımı nəzarəti təmin edəcək öz ekspert şurasını yaratmalıdır. Bundan başqa, müxtəlif ölkələrdə islam bankının nəzarət prinsiplərinin uyğunlaşmasının təmin edilməsi zəruriliyi göz qabağındadır. Nəzarət orqanlarının uzlaşdırılmış hərəkətinin təminatı məqsədilə yuxarıda adı çəkilən iki beynəlxalq maliyyə təşkilatı yaradılmışdır: bunlar uçot, audit üzrə beynəlxalq standartları və islam qiymətli kağızlarının buraxılışı prinsiplərini işləyib hazırlayan AAOIFI və islam maliyyə institutlarına effektiv nəzarət və onların tənzimlənməsi üzrə standartlar işləyib hazırlayan İslam maliyyə xidmətlərinin göstərilməsi şurasıdır (IFSB).

Son illər ərzində bütün dünyada mövcud olan kommersiya bankları islam maliyyə institutlarına getdikcə daha böyük maraq göstərir. Bu birincisi, bankların öz xidmətlərini artan müsəlman əhalisinə təklif etmək cəhdi ilə, ikincisi, kredit

təşkilatlarının müsəlman ölkələri arasından beynəlxalq investorların vəsaitlərini cəlb etmək arzusu ilə şərtləndirilib.

Qeyd etmək lazımdır ki, adi bankların islam “pəncərələrinin” inkişafı ayrı-ayrı islam banklarının yaradılması tendensiyasının olduğu Yaxın Şərq ölkələri ilə müqayisədə Cənub-Şərqi Asiya ölkələrində və qərb ölkələrində daha çox izlənilir. İslam banklarının müasir bank sisteminə tətbiqinin daha bir üsulu investisiya bankinqi sahəsində fəaliyyətin göstərilməsidir. Belə ki, qərb ölkələrində ənənəvi banklar müsəlman investorlarının cəlb olunması üçün xüsusi işlənilib hazırlanmış məhsulları təklif edirlər. Son bir neçə il ərzində sükuk və digər, daha mürəkkəb maliyyə vasitələrinin (məsələn, Societe Generale bankının islam hec-fondu) tətbiqi olduqca geniş yayılıb. Borc alanların marağı ilk növbədə öz fəaliyyətində Fars körfəzi ölkələrinin Əməkdaşlıq Şurasına üzv olan və bəzi digər Asiya ölkələrinin ehtiyatının istifadə edilməsi cəhdi ilə, kreditorların marağı isə bankların şəriət qanunlarına uyğun fəaliyyət göstərdiyi qərb ölkələrinə investisiya qoymaq arzusu ilə izah edilir.

Anlayışların açıqlanması ölkədən ölkəyə dəyişir və bu fərqlilikləri aşağıdakılardan ibarətdir: birincisi, bir qayda olaraq, bütün cəlb edilmiş depozitlərə faktiki zəmanət verilir. Bəzi ölkələrdə islam bank institutlarının üzərinə onların cəlb etdikləri bütün növ əmanətlərə və depozitlərə zəmanət vermək (sığortalamaq) vəzifəsini qoyan xüsusi qanunvericilik aktları qəbul olunmuşdur; pay şəklində səhmdar maliyyələşdirilməsi və sonradan bankın borcalan-investorun (operatorun) mənfəətində yaxud zərərində birgə (şərik) iştirakı prinsiplərinə əsaslanan əməliyyatlar layihəni maliyyələşdirən banklar tərəfindən praktiki olaraq heç vaxt özlərinin sxematik sadələşdirilmiş baza (ilkin) standart formasında istifadə edilmir. Bəzi hallarda bank əmanətçiyə əvvəl şərtləşdirilmiş (“gözlənilən”) mənfəət normasına dair zəmanət verir, həmin mənfəət norması çox vaxt həmin bankın faktiki mənfəəti ilə birbaşa əlaqəli olmur. Nəticədə, müxtəlif növ cəlb olunmuş depozitlər üzrə mənfəət norması çox vaxt həmin əmanətləri və depozitləri öz hesablarına cəlb edən konkret bankların faktiki real gəlirliliyi dərəcəsindən asılı olmayaraq ölkənin bütün banklarında eyni olur. Bir sıra hallarda həyata keçirilmiş

investisiya layihəsi üzrə mənfəətin yaxud zərərin maliyyələşdirən bankla investor-borcalan (operator) arasında birgə bölüşdürülməsi əsasında səhmdar maliyyələşdirməsi və pay iştirakı üzrə əməliyyatlar bank tərəfindən kifayət qədər mürəkkəb düsturların və riyazi hesablamaların istifadəsi yolu ilə həyata keçirilir. İslam banklarının istifadə etdiyi düsturlar müxtəlif növ bazar maliyyə aktivləri ilə bankın əmanətçilərin vəsaitinin konkret müştəri-borcalanın (operatorun) investisiya layihəsinə qoymaqla əldə etdiyi mənfəət arasında əlaqəni (korrelyasiyanı) müəyyən edirlər.

Üçüncüsü, maliyyələşdirmə, bir qayda olaraq, xüsusi növ müqavilələrdən və eyni vaxtda, bilavasitə olaraq səhmdar maliyyələşdirmə, pay iştirakı və sonradan mənfəətin yaxud zərərin birgə bölüşdürülməsi prinsipinə əsaslanmayan, bir sıra tranzaksiyaların bağlanmasıdan istifadə edilməklə həyata keçirilir. Onların sırasına təcrübədə bank-kreditor üçün maliyyə (investisiya) əməliyyatının keçirilməsi riskinin minimal dərəcəsini şərtləndirən lizinq və təkrar satış daxildir.

İslam bank sisteminin təhlili zamanı yaranan ciddi problemlərdən biri bütün sahə haqqında etibarlı statistik məlumatın olmamasıdır. Islamic Research & Training Institute, Islamic Development Bank Islamic Financial Services Board³¹ qurumlarının birgə işində hal-hazırkı islam maliyyə sistemini tədqiq edən müxtəlif tədqiqatçıların əldə etdiyi bəzi nəticələr ümumiləşdirilib. İslam bank sistemi haqqında yeganə rəsmi məlumat mənbəyi “Council for Islamic Banks and Financial Institutions” (CIBAFI) təşkilatıdır. Hesabatda verilmiş məlumata əsasən 2005-ci ildə 38 dünya ölkəsində 284 islam maliyyə təşkilatı fəaliyyət göstərirdi. Onların aktivləri təxminən 250 milyard dollar təşkil edirdi. Lakin təqdim olunmuş statistikada adi banklar tərəfindən açılan islam bank “pəncərələrinin” əməliyyatları, həmçinin qeyri-bank maliyyə təşkilatların, təkəfüllərin və investisiya şirkətlərinin əməliyyatları nəzərə alınmır. Xüsusilə CIBAFI apardığı qiymətləndirməyə əsasən adi banklarda xüsusişdirilmiş islam “pəncərələrinin” əməliyyatlarının həcmi 2005-ci ildə 200 milyard dollar təşkil edirdi.

Ekspert qiymətləndirmələrinə görə islam banklarının məcmu depozitləri Fars körfəzi ölkələrinin, Misirin və İordaniyanın bütün banklarının depozitlərinin

ümumi məbləğinin minimum 20-25% təşkil edir. Digər ərəb ölkələrinin, xüsusilə Şimali Afrika dövlətlərinin kredit-bank sektorunda bu istiqamətdə baş verən dönüşlər əsasən siyasi xarakterli amillərdən asılı olacaqlar. Kifayət qədər dinamik şəkildə inkişaf edən təsərrüfata və xarici iqtisadi sektora malik olan müsəlman ölkələrində - Türkiyə və Malayziyada islam bank strukturlarının sürətli inkişafı nəzərdə tutulur

Mahiyyət etibarilə, dünyada yalnız üç ölkə: İran, Pakistan və Sudan - təcrübədə həqiqətən tam olaraq nəzəri konseptual vəziyyəti, müasir islam iqtisadi doktrinanın tələblərini reallaşdırmış və şəxsi milli kredit-bank sistemlərini tamamilə islamlaşdırmışdılar. Təcrübə və müvəffəqiyyətli presedentlərə malik olmayaraq, onlar kredit-bank sektorunda mahiyyətə çətin olan qəti tədbirlər görərkən, çox vaxt sınaqlar və səhvlər ilə hərəkət edərək təcrübə etməyə məcbur olmuşdurlar, həm də olduqca qısa müddətdə (məsələn İrandakı kimi). Makroiqtisadi səviyyədə kredit faizi istifadəsindən onun istənilən formasından imtina çox da az sual yaratmır, hansına ki, hələdə birmənalı əsaslı cavab yoxdur. Əhəmiyyətli olmayan problemlərdən biri də, həmçinin bu ölkələrin əhalisinin müəyyən hissəsinin kredit-bank sahəsi və maliyyə təsərrüfatına tam islamlaşmasına mənfi münasibət qalır. Məsələn, Pakistanda bəllidir ki, əhalinin daha varlı təbəqəsi, bank islahatları ilə razı deyil və ölkənin bütün iqtisadi həyatının əsas islamlaşması üzrə gələcək ölçülərdən qorxurlar. Bu haqda banklardan əmanətçilərin müsadirə edilməsi, ölkədən valyuta kapitalının dayanaqlı qaçışı, səhmlərin dəyərsiz qiymətlər üzrə satışı, işgüzar fəaliyyətin ümumi aşağı düşməsi sübut edir. Xaricdə işləyən Pakistanlılar islamlaşmadan ehtiyat edirlər. Müsəlman vergilərinin tətbiqi, valyuta hesabı açılması üçün yeni qanunların istifadəsi, və islam bank işi çərçivəsində depozit əməliyyatların keçirilməsinin girişi obyektiv olaraq onların vətənlərinə pul köçürmə cəhdlərini və xüsusi ilə vəsaitləri cari depozit ayırmağa və ən əvvəl islam banklarında investisiya hesabını və həmçinin onlar üçün investisiya kapitalına daimi real stabil gəlirləri təmin edə bilməyən öz valyuta kapitallarını və digər dövlət qiymətli vərəqlərini dövlət korporasiya səhmlərinə qoymağı məhdudlaşdırmışdır.

İslam bankının həyata keçirilməsinin baş verdiyi ölkələrdəki nəzarət orqanları iki əsas funksiyaları icra etmək iqtidarındadır: ənənəvi prudensial nəzarətin təmin edilməsi, həmçinin islam bank industriyasının inkişafı.

Fikrimcə, islam bank sektorunun inkişafına yardım islam maliyyə institutlarına müxtəlif imtiyazlar və üstünlüklərin verilməsini deyil, müvafiq normativ-hüquqi bazasının yaradılmasını ifadə etməlidir ki, onun çərçivəsində islam bankları iqtisadi agentlərin irəli sürən tələblərə müvafiq olaraq, öz fəaliyyətini həyata keçirə bilər. Beləliklə, islam maliyyə institutlarının inkişafının zəruriliyinin tanınması təqdirdə, nəzarət orqanları aşağıdakılarına hazır olmalıdırlar:

- İslam banklarının işləmə prinsiplərinin düzgün anlaması ilə təmin etmək;
- Bütün əqdlərin tənzimləmə qaydalarını işləyib hazırlamaq;
- İslam banklarının müştərilərinə ənənəvi bankların müştərilərinə olduğu kimi eyni müdafiə səviyyəsi ilə təmin etmək.

Bu məqsədlərə nail olmaq üçün tənzim edən orqanlarının nümayəndələrindən və islam maliyyə industriyasının nümayəndələrindən ibarət olan işçi qrupunun yaradılması faydalı ola bilər.

Bu kimi işçi qrupları islam banklarının rast gəldiyi problemlərin aşkara çıxarılmasına imkan yaradacaq və müvafiq olaraq islam banklarının inkişafı üçün lazımi tənzimləmə üsullarını hazırlaya biləcəklər. Bank sistemini lazımi şəkildə fəaliyyət göstərməsi üçün müəyyən infrastrukturun mövcud olması zəruridir ki, bu infrastruktur bank sisteminin normal fəaliyyət göstərməsinə imkan yaradır. Bu hissədə həmin problemin üç əsas aspektinə baxılacaqdır: Bank əmanətlərinin sığortalanması sxemi, banklararası kreditləşmə bazarı, həmçinin dövlət qiymətli kağızlar bazarı bank sisteminin likvidliyinin idarə edilməsi vasitəsi kimi.

İslam maliyyə institutlarının gələcəkdə inkişaf etdikcə pul-kredit tənzimləmə və nəzarət orqanları qarşısında istər-istəməz həmin təşkilatların ölkənin maliyyə sisteminə inteqrasiyası məsələsi duracaq. Belə ki, ümumiyyətlə maliyyə sisteminin inkişafının sabitliyinin təmin edilməsi üçün tək qanunvericiliyi uyğunlaşdırmaqla

yanaşı, həm də islam maliyyə təşkilatlarının maliyyələşdirilməsi üçün müvafiq bank infrastrukturası ilə təmin etmək lazımdır.

Bundan əlavə, islam maliyyə institutlarına onların işini dəstəkləmək üçün lazım olan şəriətə uyğun proseduraların təqdim edilməsini təmin etmək lazımdır.

Bu cür proseduralara aiddir:

1. Son instansiya kreditörünə müraciət etmək imkanı;
2. İslam banklarının işinin spesifikasiyasını nəzərə alan kapitalın kifayət etməsi üzrə tələblər;
3. Şəriətin tələblərinə riayət etməklə islam banklarının mütləq ehtiyatlarının istifadəsi;
4. Şəriətin qəbul etdiyi dövlət qiymətli kağızların mövcudluğu;
5. İslam bank fəaliyyətinin qanunvericilik səviyyəsində qəbul edilməsi.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

XX əsrin axırı və XXI əsrin ilk illərində Azərbaycan iqtisadiyyatında köklü dəyişikliklər dövrü olmuşdur. Yeni makro və mikro iqtisadi idarəetmə sistemlərindən tutmuş müasir maliyyə-kredit siyasətinin bütün aspektlərində dərin və zəruri islahatlar baş vermişdir.

Azərbaycan Respublikasının müasir bank sistemi və onun idarəedilməsi, bank resurslarının təşkili və istifadəsi, bank menecmenti və marketinqi kimi məsələlər bugünkü günümüzdə xüsusi aktualıq kəsb edir.

Azərbaycanda hal-hazırda İslam bankçılığının müştəri segmenti var. Buna tələbat da Azərbaycanda çoxdur. Bunun bir sıra səbəbləri vardır ki, bunlar da aşağıdakılardır :

1. Azərbaycan müsəlman ölkəsidir.
2. Böhran başlandıqdan sonra Qərbin həm iş adamları, həm də adi müştərilər izlədilər ki, İslam bankçılığının bu böhrana qarşı bir immuniteti var. Nəyə görə? Ona görə ki, bütün əməliyyatlar, işlər süni xarakterli deyil. Hamısının təminatında ya mal var, ya da hansısa bir məlum ticarət işi var.
3. Azərbaycanın hal-hazırdakı investisiya mühiti çox inkişaf edir. Azərbaycan bazarının beynəlxalq maliyyə investisiyalarına həm ehtiyacı var, həm də Azərbaycan özü bir bazar kimi onlara çox maraqlı bir bazardır. Ona görə də İslam bankçılığının inkişafının imkanları da Azərbaycanda çox böyükdür: əvvəla, investisiyalar axını, ikincisi də müştəri bazası hazırdır. Biz həm cəlb edə bilərik, həm də bəhrələnmə bilərik.

İslam bankları islam dəyərləri çərçivəsində fəaliyyət göstərdiyindən, onların işlək mexanizmi bir çox ölkələrin iqtisadiyyatı üçün eyni mahiyyət daşıyır. Çünki iqtisadiyyatlarında faizin mövcud olduğu ölkələrdə islam bank vəsaitlərinin tətbiqi müəyyən məhdudiyyətlərlə üzləşir. Bu vəsaitlər elə sahələrə tətbiq olunmalıdır ki,

onlar gəlir forması kimi faizlə cəlb olunan sahələr olmasın. İslam kredit və maliyyə, həmçinin ayrı-ayrı əməliyyatlarının özünəməxsusluğu, İslam bankçılığının fəal və qeyri-fəal sahələrində mühasibat uçotunun tətbiqi, İslam prinsipləri çərçivəsində beynəlxalq standartların tətbiqinə Azərbaycan Respublikası Milli Bankı tərəfindən hüquqi normativ aktlara salınmalı və Azərbaycan Respublikasında bu haqda qanun işlənib hazırlanmalıdır. İslam bankçılığının Azərbaycanda geniş fəaliyyət göstərməsi üçün əlverişli mühit mövcuddur:

- birincisi, əhalisinin çoxu müsəlmandır və bir çox insanlar öz dini etiqadlarına görə klassik banklarda faiz olduğuna üçün demək olar ki, klassik banklardan yetərinə istifadə etmirlər;

- ikincisi, islam bankçılığında bütün əməliyyatların, işlərin təminatında ya konkret bir mal var, ya da hansısa bir məlum ticarət işi;

- üçüncüsü, böhran başlandıqdan sonra həm iş adamları, həm də adi müştərilər izlədilər ki, İslam bankçılığının bu böhrana qarşı bir immuniteti var;

- Azərbaycanın hal-hazırdakı investisiya mühiti çox inkişaf edir. Azərbaycan bazarının beynəlxalq maliyyə investisiyalarına həm ehtiyacı var, həm də Azərbaycan özü bir bazar kimi onlara çox maraqlı bir bazardır. Ona görə də İslam bankçılığının inkişafının imkanları da Azərbaycanda çox böyükdür: əvvəla, investisiyalar axını, ikincisi də müştəri bazası hazırır. Bununla da biz həm cəlb edə bilərik, həm də bəhrələyə bilərik.

İslam bankçılığında əsas məsələ budur ki, faiz məsələsi, rəbə yoxdur. Amma bizdə, bizim bank sistemlərimizin əsas göstəriciləri belədir ki, pullar faizlə cəlb olunur və mənfəət əldə edilməsi üçün faizə verilir. Lakin İslam bankçılığı çərçivəsində elə layihələr, elə məhsullar var ki, onları bizim qanunvericiliyə uyğunlaşdırmaq olar. Bunlara daxildir :

1. Lizinq əməliyyatları,
2. banklarda hesabların açılması,
3. qiymətli kağızların buraxılması- sukuklar kimi və s.

Əgər Azərbaycanda hər hansı bir bank elan etsə ki, öz daxilində İslam bankçılığı fəaliyyəti göstərən bir şöbə açır, o xaricdən çox böyük investisiyalar əldə edə biləcəkdir. İslam bank işi müsəlmanların iqtisadi fəaliyyətini aktivləşdirən sahə kimi, onların bir sıra ehtiyaclarının ödənilməsi mənbəyi kimi fəaliyyət göstərir. İslam bankçılığı islam mənəvi dəyərlər meyarı saxlanmaqla, islam bank sisteminin fəaliyyətində iqtisadi artım, milli iqtisadiyyat, məcmu tələb, inflyasiya, işsizlik, sabit qiymət səviyyəsi və s. yüksək səviyyədə tənzimləyir.

İslam iqtisadiyyatı və bankçılığı ötən əsrin 70-ci illərindən nəzərəcərpacaq yüksəlişə nail olub və indi də bu sahədə davamlı inkişaf dinamikası müşahidə olunur. İslam maliyyə sistemində təkcə İslam Maliyyə İnstitutları deyil, həmçinin onların bazarda özünəməxsus yer tutan müqavilələr üzrə tərəfdaşları da yaxından iştirak edir. Bundan başqa, bir çox müsəlman ölkələri iqtisadi və maliyyə qurumlarını İslam maliyyə əsaslarına tam uyğunlaşdırılmış şəkildə transformasiya olunurlar.

ƏDƏBİYYAT

1. Məmmədov Z.F. Keçmiş Sovet İttifaqı ölkələrində İslam Bankçılıq modelinin tətbiqi problemləri // Azərbaycanca islam maliyyə bazarının inkişaf perspektivləri. Beynəlxalq simpozium. 25- 26 sentyabr 2012, Bakı, Azərbaycan.
2. Абдулаева К.К. Особенности исламской экономики // Вестн. Волж. ун-та им. В.Н. Татищева. Сер. Юриспруденция. – Тольятти, 2002. – Вып. 21. – С. 1 47–154.
3. Автурханов Э.М. Исламский банкинг // Деньги и кредит. – 2008. – № 6. – С. 73.
4. Автурханов Э. М. Страхование инвестиционных рисков, специфика контрактных отношений и роль исламской системы инвестирования // Менеджмент в России и за рубежом. – 2007. – № 2. – С. 41–45.
5. Бадов А. Исламские банки выдвигают альтернативу западной модели финансирования экономики // Россия и мусульманский мир. – 2000. – №3. – С. 124–130.
6. Бадов А., Чернов М. Восходящий полумесяц: Исламский мир делает первые шаги к экономической интеграции // Эксперт. – 2000. – № 46 (4 дек.). – С. 52.
7. Бахмутская А.А. Исламский банкинг // Банковские услуги. – 2006. – № 6. – С. 2–9.
8. Баяхметова Л.Т. Исламский банкинг: финансирование по принципам шариата // Банки Казахстана. – Алматы, 2008. – № 7. – С. 9–10.
9. Беккин Р.И. Закят: налог или религиозная обязанность? // Финансы. – 2008. – № 11. – С. 35–39.
10. Журавлев А.Ю. Теория и практика исламского банковского дела // РАН. Ин-т востоковедения. – М., 2002. – 243 с.

11. Заманбеков Д.Ш. Религиоведческие основы функционирования исламского банкинга и исламской экономики в целом // Вестник университета «Кайнар». – Алматы, 2008. – № 4/2. – С. 18–21.
12. Зубченко Л.А. Экспансия исламских банков // Банки: мировой опыт. – 2006. – № 3. – С. 54–57.
13. The Institute of Islamic Banking and Insurance, <http://www.islamicbanking.Com>
14. UNCTAD (2006): Islamic Finance and Structured Commodity Finance Techniques: Where the Twain Can Meet.
15. United Bank Ltd., Glossary of Islamic Banking Terminology, https://www.ubl.com.pk/ameen/pdf/Glossary_Islamic_Banking.pdf.
16. University Islamic Financial Corp., <http://www.university-bank.com>.
17. Wolosky S. (2003): Statement to the National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States, NCTA, <http://www.9-11commission.gov>.
18. Yaquby N. (2005): Shariah Requirements for Conventional Banks // Journal of Islamic Banking and Financ. Vol. 22. No. 3. July-Sept.
19. Akçan A., 1997, Özel Finans Kurumlarının Türk Finans Sektöründeki Konumu ve Geleceği, Doktora Tezi.
20. Malatya Akçaoglu E., 1998, Financial Innovation in Turkish Banking, SPK Publication Number 127, Ankara.
21. Akın C., 1986, “İslam Bankacılık ve Kalkınma”, Kayıhan Yayınları, İstanbul.

Xülasə

Azərbaycanda bütün iqtisadi institutlarda geniş miqyaslı və əsaslı bazar dəyişiklikləri aparılmaqda, özəlliklə də Azərbaycan maliyyə bazarında islam bankinq sisteminin tətbiqi ictimai müzakirə mövzudur. İslam bankinq sisteminin tətbiqi mövzusu rəsmi və elmi mətbuatda müzakirə mövzulardan biri olmasına baxmayaraq, hələ də elmi - akademik dairələrdə bu sahə üzrə kompleks və geniş miqyaslı tədqiqat həyata keçirilməmişdir. Faizsiz bankçılıq fəaliyyətinin təhlili ilə bağlı xarici ölkələrdə çoxsaylı tədqiqatlar və ali məktəblərin iqtisad profilli məktəblərində “alternativ maliyyə təşkilatı” fənni tədris edildiyi halda, Azərbaycanda hələ də belə bir fənn müstəqil tədris edilmir. Lakin bu tədqiqat sahəsinə Azərbaycanda istər maliyyə dairələrində, istərsə də əhali tərəfindən böyük maraq kəsb edir.